

วิเคราะห์ความหมายของหลักไตรลักษณ์

หลักไตรลักษณ์ในฐานะกฎธรรมชาติ

สิ่งที่จำเป็นต้องวิเคราะห์ให้เกิดความกระจ่าง เป็นเบื้องต้นในการศึกษาวิเคราะห์เรื่อง "ความเป็นอนัตตาของนิพพาน" ก็คือหลักไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นหลักที่ใช้วิเคราะห์คุณลักษณะสากลของสิ่งทั้งปวงในโลกรวมทั้งนิพพาน (ซึ่งเราจะได้วิเคราะห์ต่อไป) ควบ ซึ่งปรากฏในรูปของกฎสากลหรือกฎธรรมชาติ ดังพระพุทธพจน์ว่า

ถลาคคตังหลายจะอุบัติหรือไมก็คาม ธาตุณั้นยังคงมีอยู่ เป็นธรรมฐิติ
เป็นธรรมนิยามว่า สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง . . . สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์ . . .
ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา . . .¹

จากข้อความนี้เราจะเห็นฐานะของหลักไตรลักษณ์ว่าเป็นกฎที่มีอยู่โดยไม่มีใครสร้างขึ้นมาเป็นกฎที่มีอยู่เป็นอยู่อย่างนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับการมีอยู่ของมนุษย์ กล่าวคือมนุษย์จะมีอยู่หรือไม่มีอยู่ กฎนี้ก็ยังคงมีมาตลอดและจะมีอยู่ต่อไป มนุษย์อยู่ในฐานะผู้ไปค้นพบเท่านั้น พระราชวรมุนี ก็ได้อธิบายยืนยันเช่นนี้ว่า

ธรรมชาติ คือภาวะที่ทรงตัวอยู่โดยธรรมคา . . . ธรรมฐิติ คือภาวะที่ตั้ง
อยู่หรือยืนตัว เป็นหลักแน่นอนอยู่โดยธรรมคา . . . ธรรมนิยาม คือกฎ-
ธรรมชาติหรือกำหนดแห่งธรรมคาไม่เกี่ยวกับผู้สร้าง ผู้บันดาลหรือการเกิด
ขึ้นของศาสนาหรือศาสดาใด ๆ . . .²

¹ ส. สพ. 18/1 ; อง. ตก. 20/576 ; ช. ธ. 25/30

² พระราชวรมุนี, พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย, 2529), หน้า 67.

ก่อนอื่นเราควรจะทราบว่า อะไรบ้างที่ตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาตินี้ และการที่ภาคประธานของกฎนี้ใช้ศัพท์ที่ต่างกันคือ คำว่า "สังขาร" กับคำว่า "ธรรม" นั้น คำทั้งสองมีขอบเขตความหมายต่างกันอย่างไร และการที่ผู้เขียนได้ตั้งหัวข้อการวิจัยว่า "ความเป็นอนัตตาของนิพพาน" นั้น นิพพานอยู่ในส่วนไหนของกฎธรรมชาตินี้ เราจึงจำเป็นต้องวิเคราะห์ศัพท์ที่เกี่ยวข้อง เพื่อทราบขอบเขตของความหมายคำให้ชัดเจน อันจะทำให้เข้าใจหลักไตรลักษณ์ได้ครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมด

วิเคราะห์ความหมายของศัพท์ที่เกี่ยวข้อง

ในหลักไตรลักษณ์นี้ ภาคประธานของประโยคมีคำอยู่ 2 คำที่แตกต่างกันกล่าวคือ ในข้อที่ 1 และข้อที่ 2 ใช้คำว่า "สังขาร" ส่วนในข้อที่ 3 ใช้คำว่า "ธรรม" ซึ่งการใช้คำที่แตกต่างกันโดยไม่มีความจำเป็นทางด้านโครงสร้างภาษา เช่นนี้ ย่อมสื่อให้เห็นถึงความหมายที่แตกต่างกันหรือขอบเขตที่กว้างแคบกว่ากัน เพราะถ้าไม่เป็นเช่นนั้นแล้วก็คงใช้คำคำเดียวกัน

ในวินัยปิฎกได้แยกคำศัพท์ของภาคประธานของหลักไตรลักษณ์ไว้ให้เห็นชัดเจนดังนี้

อนิจจา สัพพสงขาร่า ทุกขานตฺตา จ สงฺขตา

นิพพานญฺเจว ปญฺฑคฺคิ อนตฺตา อิติ นิรุณฺยา.³

แปลว่า

สังขารทั้งปวงที่ปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

และบัญญัติ คือนิพพาน เป็นอนัตตา วินิจฉัยมีอยู่ดังนี้

ข้อความในพระวินัยปิฎกนี้มีข้อที่น่าสัง เกตดังนี้

1. กฎข้อที่ 3 ของหลักไตรลักษณ์ที่ว่า "สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา"

แปลว่าธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา ถูกกระจายออกเป็น 2 ประโยค คือ

- ก. สหุเพ สงขารว อนคตา.
- ข. นิพพาน (ปญฺเจตฺติ) อนคตา.

แปลว่า

- ก. สังขารทั้งปวง เป็นอนัตตา
- ข. บัญญัติ คือนิพพาน เป็นอนัตตา

2. มีการอธิบายคำว่า "สงขารว" ด้วยคุณศัพท์ว่า "สงขตา" นี้ แปลว่า สิ่งที่ถูกเหตุปัจจัยปรุงแต่ง หมายถึงสิ่งที่ยังต้องปรากฏความเกิด ความแตกดับและความผันแปร

3. การแยกอธิบายให้เห็นชัดเช่นนี้ เท่ากับ เป็นการยืนยันว่า อนัตตาเป็นลักษณะร่วมระหว่างสังขธรรมและนิพพาน สิ่งอื่นที่อยู่นอกเหนือจากสังขธรรมและนิพพานถ้าหากจะมีอะไร สิ่งอื่นนั้นก็ไม่วู่ในขอบเขตของการวิจัย

4. ถ้าสรรพสิ่งมีเพียง 2 อย่าง คือสิ่งที่ถูกปรุงแต่งและสิ่งที่ไม่ถูกปรุงแต่ง การยืนยันว่า "สิ่งที่ถูกปรุงแต่งมีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์และ เป็นอนัตตา บัญญัติ คือนิพพาน เป็นอนัตตา" ก็เท่ากับว่าบัญญัติ คือนิพพานไม่วู่ในฝ่ายของสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง แต่อยู่ในฝ่ายของสิ่งที่ไม่ถูกปรุงแต่ง

5. ถ้าหากว่าสิ่งที่ไม่ถูกปรุงแต่งนั้นจะมีหลายอย่างก็ตาม* แต่ความหลากหลายของสิ่งที่ไม่ถูกปรุงแต่ง เหล่านั้นก็จะมีผลต่อความเป็นอนัตตาของนิพพาน นิพพานก็ยังคง เป็นอนัตตาอยู่มั่นเอง

การที่เราอนุมานเอาตามข้อความในวินยปิฎกที่อ้างมานั้นว่า ถ้าสรรพสิ่งมีอยู่เพียง 2 อย่าง คือสังขธรรมและอสังขธรรม เมื่อสังขารได้รับการยืนยัน

* มติที่ว่า อสังขตธาตุมีมากกว่าหนึ่งมีปรากฏในคัมภีร์ถกถาวัตถุ

ว่าเป็นสังขตธรรมแล้ว นิพพานก็คงจะเป็นอสังขตธรรมนั้น การอนุมานดังกล่าวนี้ก็ตรงกับข้อยืนยันที่มีในพุทธปรัชญาหลายแห่ง เช่น ในอภิธรรมปิฎกยืนยันว่า "นิพพานสภาวะธรรมนี้ชื่อว่า อสังขตธรรม. . ."⁴ นิพพานเป็นอสังขตะ ในนิพพานสูตรที่ 3 ว่าด้วยนิพพานเป็นอสังขตะ ก็ยืนยันว่า

ธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุ้งแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่. . .ถ้าธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุ้งแต่งไม่ได้แล้ว จักไม่มีแล้วไซ้ การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ปรุ้งแต่งแล้ว ก็จะไม่พึงมีปรากฏในโลกนี้เลย⁵

พระราชวรมุนี ได้แยกประเภทความหมายของคำว่า ธรรม ในหลักไตรลักษณ์ออกเป็น 2 อย่างดังนี้

สังขาร คือสังขตธรรม เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรม แต่ธรรมกินความหมายกว้างกว่า มีทั้งสังขารและนอกเหนือสังขาร คือทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรม ทั้งสังขารหรือวิสังขาร หรือทั้งสังขารและนิพพาน. . .⁶

รวมความว่า ในภาคประธานของหลักไตรลักษณ์นั้น มีสังขตธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา และนิพพาน (ซึ่งเป็นอสังขตธรรม) เป็นเพียงอนัตตา

พุทธปรัชญาได้วางเกณฑ์สำหรับตัดสินว่าสิ่งใดเป็นสังขตธรรม สิ่งใดเป็นอสังขตธรรมไว้กว้าง ๆ โดยมีโคระบุจำนวนของสิ่งเหล่านั้นไว้ คงใจความว่า

ภิกษุทั้งหลาย สามประการเหล่านี้ คือสังขตลักษณะของอสังขตธรรม คือ การเกิดปรากฏ ความเสื่อมปรากฏ เมื่อสังขตธรรมนั้นดำรงอยู่ความ

⁴ อภ. ชมม. 34/907, อภ. ก. 37/174

⁵ ช.อ. 25/160

⁶ พระราชวรมุนี, พุทธธรรม, หน้า 70/2

ความแปรเปลี่ยนปรากฏ. . .สามประการเหล่านี้ คือสังขตลักษณะ
ของสังขตธรรม

ภิกษุทั้งหลาย สามประการเหล่านี้คือสังขตลักษณะของอสังขตธรรม
สามประการเหล่านี้ คือการเกิดไม่ปรากฏ ความเสื่อมไม่ปรากฏ เมื่อ
อสังขตธรรมนั้นดำรงอยู่ ความแปรเปลี่ยนไม่ปรากฏ. . .สามประการ
เหล่านี้แล คือสังขตลักษณะของอสังขตธรรม⁷

ต่อไปนี้จะยกเอาเกณฑ์ตัดสินทั้ง 2 นี้เป็นเครื่องตัดสินว่าอะไร เป็น
สังขตธรรมหรือเป็นอสังขตธรรม และเมื่อจะยืนยันสิ่งใดเป็นสังขตธรรม สิ่งนั้น
ต้องมีคุณสมบัติตรงตามเกณฑ์ดังกล่าวนี้ด้วย เช่นนิพพานเป็นอสังขตธรรม
นิพพานต้องมีคุณสมบัติ 3 อย่างคือ

1. นิพพานนั้นไม่ปรากฏการเกิด
2. นิพพานนั้นไม่ปรากฏความเสื่อมสลาย
3. นิพพานนั้นขณะที่ดำรงอยู่ต้องไม่ปรากฏความเปลี่ยนแปลง

ถ้าเราสามารถตรวจสอบได้ว่า นิพพานมีคุณสมบัติครบทั้ง 3 อย่าง
นี้เราก็นับได้ว่า นิพพานเป็นอสังขตธรรมแน่นอน (ซึ่งประเด็นนี้เราจะศึกษา
ในบทที่ 5)

ในกรณีของสังขตธรรมมักจะมีปัญหาเพราะในหลักไตรลักษณ์ใช้คำว่า
สังขาร ซึ่งคำว่า สังขาร นี้มีปรากฏในหลักธรรมหลายแห่งที่สำคัญ ๆ ก็คือ
สังขารในเบญจขันธ์ และสังขารในปฏิจตุสมุปบาท เรามาพิจารณาว่าสังขารใน
หลักธรรมดังกล่าวนี้เป็นสังขตธรรมหรือไม่

สังขารในเบญจขันธ์ เบญจขันธ์คือองค์ประกอบของชีวิตหรือธรรมชาติ
ของมนุษย์แบ่งเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ⁸คือ

⁷อง. ติก. 20/486-7

⁸อภิ. ชมม. 34/705, 844

1. ส่วนกายภาพ ไค้แกรูป
 2. ส่วนจิตภาพ ไค้แกเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ
- ส่วนของจิตภาพยังแบ่งย่อยออกไปอีกเป็น 2 อย่างคือ⁹
1. ส่วนเจตสิก ไค้แกเวทนา สัญญา และสังขาร
 2. ส่วนจิตโดยตรง คือวิญญาณ

จะเห็นได้ว่า สังขารในเบญจขันธ์เมื่อแบ่งลงในประเภทธรรมแล้ว ไค้แก เจตสิก ซึ่งเจตสิกนี้ในอภิธรรมสังคหะไค้ให้ความหมายไว้ว่า "เจตสิก 52 คือธรรมที่ประกอบด้วยจิต สภาวธรรมที่เกิดกับพร้อมกันกับจิต มีอารมณ์ (คือสิ่งที่ถูกสัมผัส) และวัตถุที่อาศัย (คือประตฐหรืออายตนะที่เป็นประตฐรับอารมณ์) เกี่ยวกันกับจิต"¹⁰ เมื่อไค้ความหมายของสังขารในเบญจขันธ์ว่า คือเจตสิกซึ่งหมายถึงคุณสมบัติของจิต และเพียงแค่ว่าตรวจสอบไค้ว่ามันเกิดกับพร้อมกันกับจิต เราก็สามารถตัดสินไค้ว่า มันเป็นสิ่งชคธรรมแน่นอน เพราะมันมีปรากฏการ เกิด ปรากฏความเสื่อมสลาย เป็นต้น

สังขารในปัจจุสมุขบาท ปัจจุสมุขบาท คือกฎธรรมชาติดีกกฎหนึ่ง ที่พุทธปรัชญาเรียกว่าเป็นธรรมชาติ ธรรมนิยามและธรรมฐิติ¹¹ เช่นเกี่ยวกับกฎไตรลักษณ์ ซึ่งเราก็ไค้วิเคราะห์มาแล้วว่ากฎนี้มีอยู่โดยไม่มีผู้สร้าง การมีอยู่ของกฎนี้ไม่ไค้ขึ้นอยู่กับการมีอยู่ของสิ่งใด ๆ ในเอกภพ แต่สังขารซึ่งอยู่ภายในกฎนี้ไม่ไค้หมายความว่ามันต้องมียู่โดยไม่มีใครสร้าง สังขาร เป็นเพียงสิ่งที่ำเนินไปตามกฎ เช่นเดียวกับสังชคธรรมเป็นสิ่งทีำเนินไปตามกฎไตรลักษณ์ ก่อนอื่นเราต้องแยกตัวกฎและสิ่งที่ำเนินไปตามกฎออกจากกันให้ไค้ก่อน เพราะ เป็นคนละ เรื่องที่นี้เรามาพิจารณาไค้ว่า สังขารซึ่ง เป็นสิ่งที่ำเนินไปตามกฎนั้นมันมีความเกิด ความเสื่อมและความแปร เปลี่ยนปรากฏหรือไม่

ในหลักปัจจุสมุขบาท ไค้แสดงวงจรหรือกระแสของการ เกิดทุกซ์และ

⁹อภิ. ขมม. 34/21

¹⁰อภิขมมมตฺถสงคห. 7

¹¹ส. นิ. 16/61

การคับทุกซ์ กิ่งข้อความว่า ". . . เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารมี วิญญาณจึงมี ฯลฯ เพราะอวิชาสารอกตั้มไม่เหลือ สังขารจึงคับ ฯลฯ"¹² ในข้อความนี้จะเห็นว่า ความมีอยู่ของสังขารไม่ได้มีอยู่โดยเอกเทศ ความมีอยู่หรือการเกิดและความไม่มีอยู่หรือการดับของมันขึ้นอยู่กับอวิชา คือความไม่รู้ความความเป็นจริง เมื่อมีความไม่รู้เกิดขึ้นสังขารก็เกิดขึ้น เมื่อความไม่รู้ดับสังขารก็ดับ ในที่นี้เราอาจจะไม่จำเป็นต้องรู้อย่างไรว่าสังขารในที่นี้คืออะไร แต่เราก็สามารถยืนยันได้ว่า สังขารในที่นี้อยู่ในขอบเขตของสังขตธรรมเพราะสังขารในปฏิจสมุปบาทยังปรากฏความเกิดและความดับเป็นคนอยู่ และมีข้อที่น่าสังเกตอยู่อย่างหนึ่งว่า สังขตธรรมซึ่งแปลว่าสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยการปรุงแต่งของ เหตุปัจจัยหรือสิ่งที่ถูกเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นนั้น คำว่าเหตุปัจจัยนั้นนอกจากจะเป็นเหตุปัจจัย คือธรรมชาติแล้ว ยังครอบคลุมไปถึง เหตุปัจจัยคือกิเลสของมนุษย์อีกด้วย ดังเช่นการ เกิดดับของสังขารที่กล่าวมานั้นก็เกิดดับจากเหตุปัจจัยที่เป็นตัวกิเลสของมนุษย์ จุดนี้เราอาจจะตั้ง เป็นหลักการที่เป็นเงื่อนไขเฉพาะของสังขตธรรมได้ดังนี้

1. สิ่งที่ถูกเหตุปัจจัยตามธรรมชาติปรุงแต่งทุกสิ่ง เป็นสังขตธรรม
2. สิ่งที่ถูกเหตุปัจจัยคือกิเลสปรุงแต่งทุกสิ่ง เป็นสังขตธรรม

จากกฎเฉพาะทั้ง 2 ข้อนี้ เราจะเห็นวากฎเฉพาะในข้อที่ 1 นั้น

การปรุงแต่งของ เหตุปัจจัย เป็นไปตามธรรมชาติ การปรุงแต่งของ เหตุปัจจัยยังคงมีอยู่ต่อไปจนกว่า เหตุปัจจัยตามธรรมชาติในโลกนี้จะหมดไป มนุษย์อยู่ในฐานะเพียงผู้รับรู้ความเป็นไปของมัน มนุษย์ไม่อยู่ในฐานะผู้แก้ไขโดยตรง เช่น ชันธ 5 โดยสภาวะของมัน เนื่องจากมันเป็นสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งตามธรรมชาติ มันจึงต้อง เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยของมัน แม้แต่พระอรหันต์ก็ไม่สามารถแก้ไขความเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติของชันธ 5 ได้จะเห็นได้ว่าชันธ 5 ของพระอรหันต์ยังคงต้องทรุดโทรมและต้องตาย แต่ความเปลี่ยนแปลงนั้นไม่กระทบความรู้สึกทางใจของพระอรหันต์ แม้แต่แผนดินจะกลมฟุ้งจะหายไปต่อหน้าพระอรหันต์

¹²วินย. 4/1-3

พระอรหันต์นั้นก็ไม่ว่า कहन्नสะकु้งกั้ว ดังพระพุทธพจน์ว่า "ผู้ที่ฟ้าผ่าไม่สะकु้ง ก็มีแค่พระอรหันต์. . ." ¹³ ในพระพุทธพจน์นี้เราอาจวิเคราะห์ได้ว่า ฟ้าผ่า เป็นสิ่งที่มีเหตุปัจจัยตามธรรมชาติปรุงแต่งขึ้น และจะยังเกิดขึ้นต่อไปอีก ทรายโคล ที่เหตุปัจจัยทางธรรมชาตินั้นยังมีองค์ประกอบครบพอก็จะทำให้เกิดฟ้าผ่าได้ แต่ "ความสะकु้ง" เป็นสิ่งที่เกิดจากการปรุงแต่งของกิเลส เช่นความไม่รูตามความ เป็นจริง (โมหะ) ความโลภอยากได้หรืออยากมีชีวิตอยู่ยาวนาน เป็นต้น กล่าว ได้ว่า ความสะकु้งเกิดจากการปรุงแต่งของโมหะและโลภะ เป็นต้น ในทางตรงกันข้ามหากโมหะและโลภะไม่มีการปรุงแต่งก็ไม่เกิดขึ้น ความสะकु้งก็ไม่เกิดขึ้น เมื่อเสียงมากกระทบหูจิตก็รับร เพียงว่า "อ้อมีการณา (ของฟ้า)"

ข้อที่น่าสังเกตุจากการที่เราวิเคราะห์มาถึงจุดนี้ก็คือ นิพพานที่เป็น อสังขะนั้น อาจจะ เป็นควย เหตุผลว่า นิพพานคือจุดจบของการปรุงแต่งแห่ง เหตุ ปัจจัย คือกิเลส ทุกครั้งที่ไม่มิกิเลสก็จะไม่มีการปรุงแต่ง และในทางตรงกันข้าม ทุกครั้งที่มนุษย์มีการปรุงแต่งก็จะมีกิเลสเป็นตัวหนุนหลังอยู่ร่าไป วิชาถึกับความไม่ มีทุกข์ เพราะ เมื่อคนเรามีวิชา คือมีความรู้ตามสภาวะของสิ่งนั้น ๆ ที่ตนได้ ประสบหรือสัมผัส ย่อมไม่ปรุงแต่งหรือให้ค่าไ้ความสำคัญหรือให้ความหมายแก่สิ่ง นั้นเกินกว่าความเป็นจริง เมื่อไม่ปรุงแต่งอะไรขึ้นมาก็ไม่มีอะไรที่จะตอง เป็นทุกข์ เพราะความทุกข์เป็น เรื่องของสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง เมื่อไม่มีการปรุงแต่งก็ไม่มีทุกข์ การไม่ปรุงแต่งกับความไม่มีทุกข์นั้นจึงปรากฏในเวลาเดียวกัน เพราะการ ปรุงแต่ง เป็นสาเหตุของความทุกข์ เมื่อดับสาเหตุ ก็เท่ากับดับผลควย เมื่ออวิชาถึกับ ทุกสิ่งที่เป็นผลของอวิชาถึก็ยอมดับไปควย และในความดับนั้นไม่มีสิ่งใดเป็นปัจจัย ชิงกันและกันอีกต่อไปทุกสิ่งดับหมก เช่นฝนตกเป็นเหตุปัจจัยให้ถนนเปียก ในทาง ตรงกันข้ามการที่ฝนไม่ตกและถนนไม่เปียกนั้นไม่มีอะไร เป็นเหตุปัจจัยกัน แต่เป็น เหตุการณ์ที่ปรากฏในเวลาเดียวกัน

¹³ อญ. ทุก. 20/302-4

มีหลักฐานที่พอจะยืนยันว่าสิ่งที่ถูกเหตุปัจจัยคือกิเลสปรุงแต่งจักเป็นสังขตะ และสิ่งที่ไม่ถูกเหตุปัจจัยคือกิเลสปรุงแต่งจักเป็นอสังขตะ ดังนี้

ทุกข์สังข จักมีความเกิดขึ้นปรากฏ 1 มีความเสื่อมปรากฏ 1 เมื่อยังตั้งอยู่มีความแปรปรวนปรากฏ 1

สมุทัยสังข จักมีความเกิดปรากฏ 1 มีความเสื่อมปรากฏ 1 เมื่อยังตั้งอยู่มีความแปรปรวนปรากฏ 1

มรรคสังข จักมีความเกิดปรากฏ 1 มีความเสื่อมปรากฏ 1 เมื่อยังตั้งอยู่มีความแปรปรวนปรากฏ 1

นิโรธสังข ความเกิดไม่ปรากฏ 1 ความเสื่อมไม่ปรากฏ 1 เมื่อยังตั้งอยู่ความแปรไม่ปรากฏ 1 . . .¹⁴

ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่า อสังขตะ . . .¹⁵

จากหลักฐานที่อ้างนี้จะเห็นได้ว่า ในหลักอริยสัจ 4 นั้น สิ่งที่กำลังดำเนินไปตามกฎคือ ความทุกข์ เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ และวิถีทางที่จะดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ นั้นยังเป็นสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง (สังขตะ) เพราะยังมีกิเลสเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้น หรือ เพราะยังมีขุจกจบของกิเลส แต่ในโรธสังข หรือ ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นจกจบของกิเลสหรือจกจบของความทุกข์ นั้นเป็นอสังขตะ เป็นจุดที่ไม่มีอะไรปรุงแต่ง และจุดนี้เกิดขึ้นเมื่อกิเลสหรือทุกข์ดับสิ้นไป กล่าวคือความมีอยู่ของจกจบแห่งกิเลสนี้มีอยู่โดยสภาวะของมันเอง ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะการปรุงแต่งของอะไร มัน เป็นจุดที่ไม่มีมีการปรุงแต่งและการไม่มีมีการปรุงแต่งนั้นก็ไม่ได้เกิดจากการปรุงแต่งของอะไร วิธีการเลิกการปรุงแต่งก็มีใช่เหตุปัจจัยของมัน แต่วิธีการนั้นเป็นเพียงวิถีทางที่จะไปถึงจุดนั้นเท่านั้น จุดนั้นจึงไม่มีการเกิด การเสื่อม และการแปรเปลี่ยน จึงเป็นอสังขตะธรรม

¹⁴ช. ปฎ. 31/550

¹⁵ส. สพ. 18/674-5, 685-6

ที่นี้เรามาพิจารณาคความหมายของสังขตธรรมและอสังขตธรรมที่ท่าน
พุทธทาสภิกขุ ใ้คอธิบายไว้ดังนี้

สังขตธรรมเป็นสิ่งที่ปรากฏการณ์ ปรากฏให้เราสัมผัสได้ไม่ทางตา
ก็ทางหู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่ในวิสัยที่เราจะคิดต่อหรือศึกษามันได้
ด้วยวิธีการฝ่ายวัตถุวิทยาหรือฟิสิกส์ ธรรมหรือสิ่งประเภนี้ เป็น
มายาทั้งนั้น คือประกอบด้วยสิ่งหลายสิ่งรวมกัน ตกอยู่ภายใต้อำนาจของ
กาลเวลา มีรูปร่างและขนาด ซึ่งล้วนแต่เปลี่ยนแปลงไม่หยุด เรารวม
เรียกว่าสังขตธรรมหรือเทียบได้กับ สิ่งที่มีปรากฏการณ์ทั้งหลาย

(phenomenon)

อสังขตธรรมนั้น ตรงกันข้ามทุก ๆ ประการไม่มีปรากฏการณ์ทางฝ่ายวัตถุ
หรือแม้ที่สุดแต่ทางใจที่เป็นเพียงสัมผัสไม่มีอะไรปรุงมันขึ้น ไม่อยู่ภายใต้
อำนาจของกาลเวลา ไม่มีรูปร่างและขนาดโดยประการใดเลย วิชาไม่ได้
คำนวณไม่ได้ด้วยหลักแห่งสิ่งที่มีปรากฏการณ์ จะรู้มันได้ก็แต่โดยการอนุมาน
(infernce) ตามหลักแห่งเหตุผล มีปัญญาอันประกอบด้วยเหตุผล
เป็นอายตนะสำหรับคิดต่อ

สิ่งทั้งปวงบรรดามี มีเพียงสองอย่างคือ สังขตะ และ อสังขตะทั้งนี้แล้ว
ฟังเข้าใจสืบไปว่า ทั้งสองอย่างนั้นไม่ใช่สิ่งที่เป็นตัวตน หรือมีตัวตนชนิด
ที่เป็นตัวของมันหรือตัวของเรา ที่มีอยู่ก็เป็นเพียงสภาพธรรมล้วน ๆ ทาง
กันแต่ว่าชนิดหนึ่ง เป็นมายา ชนิดหนึ่งไม่เป็นมายา และทั้งสองอย่างก็เป็น
เพียงธรรมชาติด้วยกันทั้งนั้น การที่เรามองเห็นเช่นนี้ ก็เพื่อจะสามารถ
ไม่ออกมารับเอาหรือปัดทิ้งสิ่งต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นกับจิต และไม่ให้จิตเข้าไป
ยึดถือสิ่งใดเอาโดยความเป็นของตัว

สำหรับฝ่ายสังขตธรรมที่จิตเข้าถึงได้แก่สิ่งต่อไปนี้ เช่นร่างกาย ใจของ
ตัวเอง บุญบาปที่ตัวทำ ทรัพย์สินของ เกียรติยศเกียรติศักดิ์ ฯลฯ ตลอดจน
กิเลส เช่น ความอยาก ความรัก ความโกรธ ความเห็นแก่ตัว ฯลฯ

ตลอดถึงผล เช่น ความเกิด ความแก่ เจ็บตาย ความเสื่อมความเจริญทุก ๆ
ประการ และชั้นสุดท้ายก็คือวัตถุประสงค์แห่งความสำคัญผิดแล้ว ยึดถือหรืออุปาทาน
สำหรับฝ่ายอสังขธรรมที่จิตจะยึดถือ ก็คือสภาพที่จะลุดึง เมื่อจิตปล่อยวาง
หรือผ่านชั้นสังขธรรมมาได้แล้ว มาพบสถานะแห่งความไม่มีอุปาทานอันใหม่
นี้ หรือนิพพานที่จิตยังทราบได้โดยอนุमान และจะยึดถือเอาเป็นตัวคนควย
อำนาจความเคยชินในการยึดถือที่ประจำสันดานมาก่อน¹⁶

สังขธรรม คือสิ่งที่ยังมีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่งซึ่งกันและกัน สังขธรรม
จึงมีตรายเท่าที่เหตุหรือปัจจัยนั้น ๆ ยังคงมีอยู่ ขณะที่มันมีอยู่นั้น มันก็ไม่เที่ยงแปร
เปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยของมัน กรณีเช่นนี้ถ้ามีคนตั้งคำถามว่าคนเรายาวแล้ว
เกิดใหม่หรือไม่ คำตอบที่ถูกต้องที่สุดและสั้นที่สุดก็คือ ถ้าเหตุปัจจัยมีพอที่จะให้คนเกิดขึ้น
คนก็ต้องเกิดขึ้นอีก เพราะคนไม่ใคร่มีอยู่จริง ๆ สิ่งที่มีอยู่คือเหตุปัจจัย สิ่งที่เกิดขึ้น
หรือดับไป เป็นเพียงอาการที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยและความเป็นไปนั้นไม่ใคร่เป็นผล
มาจากสิ่งอื่นใด นอกจากเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งขึ้นมา

อสังขธรรม คือสิ่งที่ไม่มีความปรุงแต่งปัจจัย ความหมายของคำว่า
ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุให้ความหมายให้เข้าใจง่าย ๆ ว่า

เมื่อเอาสิ่งทั้งปวงทั้งที่เป็นเหตุและเป็นผลออกไปให้หมดแล้ว อะไร เหลือ
อยู่ นั่นแหละคือสิ่งที่มีใช่เหตุมีไฉนผล เป็นสิ่งปราศจากเหตุและผลโดย
สิ้นเชิง และเป็นแกนที่ค้ำของสิ่งที่เป็นเหตุหรือเป็นผลก็ตามขึ้นมาถึงแกน
นี้แล้ว มันต้องดับไปหมดไม่มีเหลือ แต่สภาพอันเป็นแกนที่ค้ำนี้ ยังคงอยู่
ตลอดอนันตกาล มันเป็นแกนที่ค้ำของทุกซ์ เพราะทุกซ์ทั้งมวลเป็นพวกผล

¹⁶พุทธทาสภิกขุ, อนุตคาของพระพุทธเจ้า (กรุงเทพมหานคร
กองทุนวัฒนธรรม, 2530) หน้า 15-18

หรือจักไว้ในฐานเป็นพวกผล เกิดมาแต่เหตุคือกิเลสเช่นอวิชชาเป็นต้น
เมื่อนิพพาน เป็นที่ดับของสิ่งทั้งที่เป็น เหตุและ เป็นผลดังนี้แล้วก็แปลว่า
นิพพานคือแดนหรือสภาพที่ดับของกิเลสและทุกข์ทั้งสิ้นนั่นเอง 17

รวมความว่า สังขตธรรมคือทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็น เหตุและ เป็นผลอยู่
ส่วนอสังขตธรรม คือสิ่งที่ไม่เป็น เหตุและไม่เป็นผลหรือแดนดับของสิ่งที่เป็น เหตุ
หรือเป็นผล แต่เวลาพุทธปรัชญาจะอธิบายสังขตธรรม ส่วนใหญ่จะใช้ภินันย
ออกมาอธิบาย เฉพาะสิ่งที่ใกล้ตัวมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือการ เริ่มศึกษา
วิเคราะห์ที่ตัวมนุษย์ก่อน ต่อจากตัวมนุษย์ก็ศึกษาวิเคราะห์สิ่งที่มนุษย์สามารถ
สัมผัสได้ทางอายตนะ (senes-fields) มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และการ
นึกคิด บางครั้งพุทธปรัชญาก็บัญญัติโลกย่อส่วนลงมา เฉพาะสิ่งที่มนุษย์สัมผัสได้
ถึงพระพุทธรพจนว่า

ที่ไคมีตา มีรูป มีจักขุวิญญาณ มีสิ่งที่รู้ได้ควยจักขุวิญญาณ โลกหรือการบัญญัติ
ว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น ที่ไคมีหู มีเสียง มีโสทวิญญาณ มีสิ่งที่รู้ได้ควย
โสทวิญญาณ โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น ที่ไคมีจุมก . . .
มีลิ้น . . . มีกาย . . . มีใจ . . . โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น
ที่ไคไม่มีตา ไม่มีรูป ไม่มีจักขุวิญญาณ ไม่มีสิ่งที่รู้ได้ควยวิญญาณ โลกหรือ
การบัญญัติว่าโลกก็ไม่มี ณ ที่นั้น . . . 18

พระพุทธรพจนนี้ต้องการแสดงว่าโลกที่จะมาเกี่ยวข้องกับความสุข ความ
ทุกข์ของมนุษย์ก็คือโลกที่มนุษย์สามารถสัมผัสกับมันได้ แต่มีไคหมายความว่าสิ่งต่างๆ
ที่อยู่นอกเหนือจากการรับรู้ของมนุษย์จะไม่มีอยู่จริง พุทธปรัชญาก็ยังยอมรับสิ่งต่างๆ
ในโลกว่ามีอยู่จริงได้โดยไม่ตองอาศัยจิตของมนุษย์

ความหมายของสังขตธรรมนี้ก็เช่นเดียวกัน พุทธปรัชญาไคทอน
(ภินันย) ออกมาอธิบายในส่วนที่เป็นธรรมชาติของมนุษย์ คือ ชั้นที่ 5 ถึงข้อความใน

17 เรื่องเดียวกัน, หน้า 43-44

18 ส. สพ. 18/75

นิเชปกัณฑ์ จุฬินครทูลว่า "ชั้น 5 คือรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น วิญญาณชั้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อสังขธรรม"¹⁹ นอกจากชั้น 5 ล้วน ๆ ซึ่งถูกเหตุปัจจัย ความสภาวะทางธรรมชาติของมันปรุงแต่งแล้ว ยังมีสังขธรรมอีกประเภทหนึ่ง ที่ถูกปรุงแต่งด้วยกิเลส เป็นสังขธรรมที่มีอยู่ในความนึกปรุงแต่งของมนุษย์ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับความทุกข์ของมนุษย์มากกว่าชั้น 5 ล้วน ๆ สังขธรรมในความนึกของมนุษย์นั้น คืออุปาทานชั้น 5 อุปาทานชั้น 5 ซึ่งก็คือทุกขสังขซึ่งเรา ไคทรายมาแล้วว่าเป็นสังขธรรม เพราะมันมีความเกิดปรากฏ มีความเสื่อม ปรากฏ และเมื่อยังตั้งอยู่มีความแปรเปลี่ยนปรากฏ อุปาทานชั้น 5 นี้เองที่ พุทธปรัชญาถือว่าเป็นปัญหาของชีวิต และสิ่งนี้เองที่พุทธปรัชญาต้องการแก้ไข แต่อย่างไร เสียอุปาทานชั้น 5 นี้ก็หนีไม่พ้นไปจากความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เพราะ อยู่ในขอบเขตของสังขธรรม อุปาทานชั้น 5 นี้ เกิดจากความเข้าใจผิดหรือเกิดจากกิเลสของผู้ที่ไม่รู้จักธรรมชาติของชีวิตตามที่มันเป็น เมื่อไม่รู้จักจึงไปยึดถือว่าเป็นตัวตนขึ้นมา ซึ่งความจริงแล้วตัวตนนี้เป็น มโนภาพที่ว่างเปล่า เป็นความรู้สึกที่เกิดจากการยึดถือ ในที่นี้เราอาจกล่าว ได้ว่า อตตาก็คือ อุปาทานชั้น 5 ในพุทธปรัชญาบางครั้งก็แทนคำว่า อุปาทานชั้น ๕ ด้วยคำว่า "สักกายะ"²⁰ เพราะการยึดมั่นตัวตนภายใน (อุปาทานชั้น 5) กับการ ยึดมั่นกับโลกภายนอกนั้นมัน เกิดควบคู่กันไปหรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ ที่เกิดขึ้นพร้อมกัน ฉะนั้นเราอาจจะแทนคำว่า อุปาทานชั้น ๕ ด้วยคำว่า "อตตา" (ในที่นี้หมายถึงความถือในชั้นทั้ง 5 หรือการยึดมั่นในตัวตนของเรา) อตตานี้ (ทั้ง ๆ ที่เป็นมโนภาพที่ว่างเปล่า) ก็จักอยู่ในขอบเขตของสังขธรรม เมื่ออยู่ ภายในขอบเขตของสังขธรรม จึงหนีไม่พ้นไปจากลักษณะแห่งความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา (อตตาเป็นอนัตตา)

เราจะทำการพิจารณาความหมายของภาคประธานของหลักไตรลักษณ์ไว้ เหนือก่อน ตอนนี้ไปเราจะวิเคราะห์ความหมายของภาคแสดง (หรือภาคคุณลักษณะ) ของหลักไตรลักษณ์

¹⁹อภิ. รมม. 34/701
²⁰ส. ช. 17/275

ความหมายภาคคุณลักษณะของหลักไตรลักษณ์

การอธิบายคุณลักษณะหรือภาคแสดงของหลักไตรลักษณ์ คือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ส่วนใหญ่จะเป็นการอธิบายภาคคุณลักษณะของภาคประธานที่เป็นส่วนของสังขาร หรือสังขตกรรม แล้วใช้นิรันยออกมาอธิบายในเรื่องโลกัตมมนุษย์ คือ ชั้น 5 อันเป็นองค์ประกอบของชีวิต ซึ่งการอธิบายหลักไตรลักษณ์ด้วยเบญจขันธ์นี้ก็อยู่ภายในขอบเขตของสังขาร เท่านั้น เพราะอสังขตกรรมไม่อยู่ภายใต้คุณลักษณะ คือ ความไม่เที่ยง และ เป็นทุกข์ เมื่ออธิบายสังขารไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาจึงเท่ากับละเลยส่วนที่เป็นอสังขตกรรม

การอ้าง เหตุผลอธิบายคุณลักษณะทั้งสามของสังขาร เป็นการอ้าง เหตุผลที่ตั้งอยู่บนสมมติฐานแห่งความเป็นอนัตตาของชั้น 5 และบนสมมติฐานแห่งการปฏิเสธอัตตา ดังพระพุทธพจน์ที่แสดงคุณลักษณะของชั้น 5 ว่า

. . . ภิกษุทั้งหลาย รูป . . . เวทนา . . . สัญญา . . . สังขาร . . .
 วิญญาณ เป็นอนัตตา หากรูป . . . เวทนา . . . สัญญา . . . สังขาร . . .
 วิญญาณ จักเป็นอัตตาแล้วไซร้ มันก็จะไม่เป็นไปเพื่ออาหาร ทั้งยังจะได้
 ตามปรารถนาในรูป . . . ฯลฯ ในวิญญาณว่า "ขอรูป ฯลฯ ขอวิญญาณ
 ของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย" ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย
 เธอทั้งหลาย มีความเห็นเป็นไฉน? "รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง?" "ไม่เที่ยง
 พระเจ้าข้า" "ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข?" "เป็นทุกข์
 พระเจ้าข้า" "ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
 ควรหรือที่จะเฝ้าเห็นสิ่งนั้นว่า "นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นสัตว์คนของ
 เรา?" "ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า" 21

จากข้อความที่อ้างนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นการอ้าง เหตุผลเพื่อสนับสนุนลักษณะ
 ของสังขารจากข้อที่ 1 ไปสู่ข้อที่ 2 และข้อที่ 3 คือ ความไม่เที่ยง เป็นเหตุผล
 ยืนยันความเป็นทุกข์ และทั้งความไม่เที่ยงและความเป็นทุกข์ก็เป็นเหตุผลยืนยัน-

ความเป็นอนัตตา ขณะเดียวกันความเป็นอนัตตาก็เป็นเหตุผลหลักของความ เป็น
 อัตตา โดยอาศัยเหตุผลแห่งความไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ เป็นเหตุผลหลัก-
 ความเป็นอนัตตา ฉะนั้นคุณลักษณะทั้ง 3 นี้ จึงว่าเป็นข้อความเงื่อนไขที่สมภาคกัน
 (equivalence) มิได้เป็นเพียงข้อความที่เน้นเงื่อนไขธรรมดา กล่าวคือ ถ้าขอ
 ความที่เป็นตัวเงื่อนไขจริง ผลของเงื่อนไขต้องจริงด้วย และถ้าผลของเงื่อนไข
 จริง ตัวเงื่อนไขก็ต้องจริงด้วย เราอาจเขียนโดยใช้เครื่องหมายตรรกวิทยา
 สัญลักษณ์ เพื่อให้เข้าใจง่ายได้ดังนี้

ถ้า (ไม่เที่ยง ** เป็นทุกข์ ≡ เป็นอนัตตา) ≡ (ไม่เที่ยง > เป็นทุกข์ > เป็นอนัตตา)
 (เป็นทุกข์ > เป็นอนัตตา > ไม่เที่ยง)
 (เป็นอนัตตา > ไม่เที่ยง > เป็นทุกข์)

รูปแบบการอ้างเหตุผลข้างบนนี้ใช้อธิบายเฉพาะลักษณะของสังขขรรรม
 ความเป็นอนัตตาเป็นเหตุผลยืนยันความไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ โดยตั้งอยู่บนสมมติฐาน
 ว่า ถ้าเป็นอนัตตาก็ต้องเที่ยงและไม่ทุกข์ เราอาจเขียนในรูปแบบของการอ้างเหตุ
 เหตุผลดังนี้

ถ้ามี ก. จะมี ข.
 ไม่มี ข.
 เพราะฉะนั้นไม่มี ก.

(ก. คือ อัตตา ข. คือ เที่ยงและไม่เป็นทุกข์)

รูปแบบการอ้างเหตุผลข้างบนนี้ เหตุผลที่ใช้หักล้างอนัตตา คือความ
 ไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ เพราะสมมติฐานเดิมมีอยู่ว่า ถ้ามีอนัตตาจะต้องเที่ยงและ
 ไม่เป็นทุกข์ สมมติฐานอนัตตาในลักษณะเช่นนี้หมายถึงเอาอนัตตาที่เป็นสิ่งสมบูรณ์

* ข้อความสมภาค หมายถึงข้อความนั้น ๆ ถ้าจริงก็จริงด้วยกัน ถ้าเท็จ
 ก็เท็จด้วยกันเสมอ ความหมายอาจจะผิดกันก็ได้

** เครื่องหมายสมภาค หมายถึง จริงเท็จเท่ากัน

*** เครื่องหมายเงื่อนไข หมายถึง ถ้า . . . ก็ . . .

(absolute) ไม่เสื่อมสลายหรือแปรเปลี่ยนไป แต่ความเป็นจริงที่ปรากฏ
ในชีวิตความเป็นเช่นนั้นไม่ ชั้น 5 ยังเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะยังคงเจ็บป่วยและ
บังคับไม่ไคตามที่ตนปรารถนา

ที่นี้เรามาพิจารณาความหมายคุณลักษณะแต่ละอย่างของสังขาร เพื่อ
จะได้อธิบายว่ามีคุณลักษณะไหนบ้างที่มีอยู่โดยตัวมันเอง และมีคุณลักษณะไหนที่
มนุษย์ไปให้ค่าหรือความหมายแก่มัน (กล่าวคือ คุณลักษณะที่ไม่ไคมีอยู่โดยตัวมันเอง
แต่มีอยู่ในความหมายที่มนุษย์ใส่ให้แก่มัน) เพราะสังขารในหลักไตรลักษณ์นั้นหมาย
เอาทั้งโลกธรรมชาติและโลกที่มนุษย์ใส่ค่าและความหมายอีกด้วย โลกแห่งวัตถุ
นั้นประกอบด้วยธาตุใหม่ 4 อย่าง คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นโลกที่มีอยู่จริงโดย
ตัวของมันเองไม่ขึ้นอยู่กับความคิดของมนุษย์ คุณลักษณะของโลกวัตถุที่มนุษย์ไม่
สามารถไปบังคับให้มันเกิดขึ้นหรือไม่ให้มันเกิดขึ้น อย่างที่ที่สุดก็ทำไคแต่ขบวนการ
เปลี่ยนแปลงระดับหยาบ ๆ ของมันเท่านั้น ส่วนโลกที่เกิดขึ้นเพราะมนุษย์ไปใส่
ค่าหรือความหมายให้แก่มันนั้น จริง ๆ แล้วโลกลักษณะเช่นนี้ไม่ไคมีอยู่จริง ๆ
โดยตัวมันเอง มันมีอยู่ในจิตหรือในความคิดของมนุษย์ เมื่อมนุษย์ไปให้ค่าแก่
มัน โลกชนิดนี้ก็เกิดขึ้นมีขึ้น เมื่อเกิดมีขึ้นแล้วมันเองก็ไม่พ้นที่จะตกอยู่ภายใต้
หลักไตรลักษณ์ เมื่อต้องมาตกอยู่ภายใต้หลักไตรลักษณ์ ก็ยิ่งเพิ่มความทุกข์ให้
แก่มนุษย์ เพราะมนุษย์ไปคิดว่ามันไม่เป็นไปตามหลักไตรลักษณ์ โลกชนิดนี้จึงก่อ
ให้เกิดความทุกข์ใจขึ้นอีกต่างหากแก่ผู้ที่ให้ค่าหรือความหมายแก่มัน ต่อจากนี้ไป
เพื่อความเข้าใจลักษณะของโลกที่เราวิเคราะห์มาแล้วนั้นอย่างถูกต้อง เราจึงจำ
เป็นต้องพิจารณาคคุณลักษณะของหลักไตรลักษณ์ทั้งของโลกธรรมชาติ และ
ของโลกในความคิดของมนุษย์

ความหมายของความไม่เที่ยงและลักษณะของความไม่เที่ยง

ความไม่เที่ยงของโลกแห่งวัตถุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความไม่เที่ยง
ขององค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ คือชั้น 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ)
นั้น มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา รูปชั้น 5 คือธาตุใหญ่ 4 อย่างที่พุทธปรัชญา

ยืนยันไว้ คือ คิน น้ำ ไฟ ลม ความไม่เที่ยงของโลกลงวักถุ นักวิทยาศาสตร์
ต่างก็ยอมรับ แต่เราต้องเข้าใจก่อนความเปลี่ยนแปลงของโลกลงวักถุนี้มันก็
เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของมัน ไม่ได้มีอิทธิพลใด ๆ ที่จะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลง
นั้น แต่ถามมนุษย์ไปให้ความหมายอะไรต่อความเปลี่ยนแปลงนั้น-ตามสภวีสัย
ของตน เมื่อนั้นความเปลี่ยนแปลงหรือความไม่เที่ยงของโลกลงวักถุก็จะกระทบมาถึง
ตัวมนุษย์ (ซึ่งประเด็นนี้เราจะศึกษาในภายหลัง)

ในที่นี้เราจะศึกษาความหมายกลาง ๆ ของความไม่เที่ยงก่อน (ส่วน
ความหมายของความไม่เที่ยงของโลกลงวักถุในความคิดนั้นจะนำไปพิจารณาในบทต่อไป)
ความหมายของความไม่เที่ยงที่เป็นความหมายกลาง ๆ นั้นมีปรากฏในคัมภีร์หลาย
แห่งดังนี้

“ . . . ชื่อว่าเป็นอนิจจัง โดยความหมายว่าเป็นของสิ้นไป ๆ (ชยฎฐะน) ²²
. . . ที่ชื่อว่าเป็นอนิจจัง ก็เพราะเป็นสิ่งที่ไม่คงที่ยังยืนไม่คงอยู่ตลอดไป
(อนิจฺจนฺตคฺคตฺย) และเพราะเป็นสิ่งที่มีความเริ่มต้นและสิ้นสุด
(อาทิจฺจนฺตคฺคตฺย) ²³ . . . ที่ชื่อว่าเป็นอนิจจัง โดยความหมายว่าเป็น
สิ่งที่มีแล้วกลับไม่มี (หุคฺควา อภาวฎฐะน) ²⁴ . . . ที่ชื่อว่าเป็นอนิจจัง
เพราะเกิดขึ้น เสื่อมสลาย และกลายเป็นอื่น หรือเพราะมีแล้วก็กลับ
ไม่มี (อุปฺปาทวฺยตฺถตฺตคฺคตฺย หุคฺควา อภาวโศ วา) ²⁵

ในวิสุทธิมรรคได้ประมวลความหมายของความไม่เที่ยงด้วยเหตุผล 4
ประการคือ ²⁶

1. เพราะมีความเป็นไปโดยการ เกิดดับ ๆ

²² พ. ปฎิ. 31/79, วิสุทธิ. 3/235

²³ วิสุทธิ. 3/237

²⁴ วิสุทธิ. 3/260

²⁵ วิสุทธิ. 3/275

²⁶ วิสุทธิ. 3/260

2. เพราะแปรปรวนเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา
3. เพราะคงที่อยู่ชั่วขณะ
4. เพราะขัดแย้งภายในต่อความเที่ยง คือโดยสภาวะตัวมันเองก็ปฏิบัติเสถียรความเที่ยง

ความหมายของความไม่เที่ยงดังกล่าวนี้ถ้าเรานำไปอธิบายความไม่เที่ยงของวัตถุ(รูปธรรม) ก็จะเข้าใจได้ง่าย เพราะเพียงแต่อาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์ปัจจุบันก็สามารถเข้าใจได้ ส่วนความไม่เที่ยงของสังขารที่เป็นส่วนนามธรรม (ยกเว้นนิพพาน) กล่าวคือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ จะเข้าใจยากขึ้น ต้องอาศัยการพิจารณาด้วยปัญญาอย่างถูกต้อง (มนสิการ) เช่น ความไม่เที่ยงของเวทนา เวทนาคือ ความรู้สึกสุข ทุกข์หรือเฉย ๆ ซึ่งเป็นสภาพธรรมของสิ่งมีชีวิต ความรู้สึกดังกล่าวจะหมุนเวียนเปลี่ยนไปตลอดเวลาบางครั้งเราจะมีความสุขเมื่อใดสิ่ง ๆ หนึ่ง หรือเป็นทุกข์เมื่อใดอีกสิ่ง ๆ หนึ่ง หรือแม้แต่สิ่งเดียวกันนั้น เมื่อต่างเวลากัน เราอาจจะมีความสุขในเวลาหนึ่ง อาจจะเป็นทุกข์ในเวลาหนึ่งหรือไม่ถึงกับเป็นทุกข์ก็อาจจะรู้สึกเฉย ๆ เช่นทุกคาคอนเป็นเด็กเราอาจจะชอบและมีความสุขเมื่อใดมัน พอโตขึ้นเราอาจจะรู้สึกเฉย ๆ นั่นแสดงว่าความรู้สึกของคนเราเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา สัญญา คือความสามารถที่จะจำได้ เช่นเดียวกัน มีหลายเรื่องที่เราเคยจำได้แต่ปัจจุบันเราก็จำไม่ได้ แสดงว่าสัญญามันก็เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา สังขาร คือ พลังโน้มน้าวผลักดันให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน ในสถานการณ์หนึ่ง ๆ เราอาจจะกระทำการอย่างหนึ่ง หรือเราอาจจะงกไม่กระทำก็ไม่ได้จำกัดตายตัว พลังผลักดันนี้เปลี่ยนแปลงไต่ตลอดเวลา และวิญญาณซึ่งวิญญาณในที่นี้มีไต่หมายถึงโซล (Sou1).

หรืออาคมัน พุทธปรัชญาถือว่าวิญญาณคือ การรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งไปกระทบสัมผัสกับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และความนึกคิด ซึ่งการรับรู้นี้ก็เกิดขึ้น ๆ ไปทุกขณะไม่คงที่แน่นอนตายตัว

ฉะนั้นความเข้าใจผิดในเรื่องความไม่เที่ยงของนามธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องวิญญาณนี่ก็เป็นประเด็นหนึ่งที่น่าไปสู่ความเข้าใจผิดเรื่องอัตตา (ซึ่งจะกล่าวในบทต่อไป) อย่างไรก็ตามความไม่เที่ยงของสังขารไม่ว่าจะเป็นของโลกแห่งวัตถุและโลกแห่งจิตภาพ โดยสภาวะตัวมันเองก็ไม่คงที่ถาวร, อยู่ชั่วขณะ

เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา คุณลักษณะแห่งความไม่เที่ยงนี้มนุษย์ไม่อยู่ในฐานะที่จะเป็นเหตุให้มีเกิดขึ้น มนุษย์มีฐานะเพียงผู้รับรู้อัตลักษณ์หรือสภาวะของมัน แต่ถามมนุษย์ไม่ยอมรับลักษณะ เช่นนี้ ลักษณะความไม่เที่ยงนี้ก็รังแต่จะส่งผลกระทบต่อมนุษย์อยู่ร่ำไป ในทางตรงกันข้ามถามมนุษย์ยอมรับลักษณะ เช่นนี้ ความเปลี่ยนแปลงของมันก็ไม่เกิดผล (ภาวะทางจิต) ของมนุษย์

ความหมายของความ是一切และลักษณะแห่งความ一切

เมื่อเอ่ยถึงคำว่า 一切 คนโดยทั่วไปมักจะหมายถึงความ一切ใจ แต่เมื่อนำคำว่า "一切" มาใช้ในหลักไตรลักษณ์แล้วความ一切ก็จะเป็นคุณลักษณะทั้งของ โลกแห่งวัตถุหรือโลกทางกายภาพ (รูปธรรม) และทั้งของ โลกแห่งจิตภาพ (เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) ลักษณะความ一切ก็คือ ความไม่คงสภาพ เติม ลักษณะความไม่คงสภาพเติม ของสรรพวัตถุนั้น เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในวงการวิทยาศาสตร์ คุณลักษณะคือ ความไม่เที่ยงและเป็น一切ของโลกแห่งวัตถุ นั้นมีความหมายใกล้เคียงกันมาก ยกตัวอย่างคนไม่คนหนึ่งถามองว่าคนไม่นี้ไม่คงอยู่ตลอดไปจะคงล้มตายไปในที่สุด การมองอย่างนี้คือ การมองในแง่ความเป็น一切ของคนไม่ แต่ถามองว่าคนไม่คนนี้คงหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนไปแห่งเขาอยู่ตลอดเวลา การมองอย่างนี้คือ การมองในแง่ความไม่เที่ยงของคนไม่ ลักษณะของความ一切ในความหมายทั่ว ๆ ไป มีปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ดังนี้

- . . . ชื่อว่าเป็น一切 โดยความหมายว่า มีความบีบคั้น ชัดเจนอยู่ตลอดเวลาควยความเกิดและความเสื่อมไป (อุปปาตวยปฏิบัติปัทมสูตร)²⁷
- . . . ที่ชื่อว่าเป็น一切 เพราะเป็นที่ตั้งแห่ง一切 (ทุกขัตถุคยา)²⁸
- . . . ชื่อว่าเป็น一切 โดยความหมายว่า เป็นของมีภัย (ภยภู)²⁹

²⁷ วิสุทฺธิ. 3/260

²⁸ วิสุทฺธิ. 3/237

²⁹ ช. ปฎิ. 31/79, วิสุทฺธิ. 3/235

ในวิสุทธิมรรคได้ประมวลความหมายของทุกข์ไว้ 4 อย่าง คือ³⁰

1. เพราะมีความบีบคั้นขัดแย้งอยู่ตลอดเวลา
2. เพราะเป็นสภาพเปลี่ยนแปลงไป คงอยู่สภาพเดิมไม่ได้
3. เพราะเป็นที่รองรับความทุกข์ คือ เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์
4. เพราะขัดแย้งกับความสุข หรือโดยตัวมันเองก็กีดกันความสุข

นอกเหนือจากคุณลักษณะแห่งความเป็นทุกข์ของโลกแห่งวัตถุและยังมี
ทุกข์ของนามธรรมอีกควยคือความเป็นทุกข์ของเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ
เรื่องนี้คล้ายกับเรื่องความไม่เที่ยงของเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ
ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่สิ่งที่ควรพิจารณาเป็นพิเศษคือ ความทุกข์ที่เกี่ยวข้อง
ของกับชีวิตมนุษย์ เรามาพิจารณาความทุกข์ที่อยู่ในขอบเขตของความทุกข์อะไรบ้าง
ทุกข์มีปรากฏในหลักธรรมสำคัญ ๆ ดังนี้

1. ทุกขเวทนาในเวทนา 3³¹
2. ทุกขอินทรีย์ ในเวทนา 5³²
3. ทุกข์ในอริยสัจ 4³³
4. ทุกข์ในหลักไตรลักษณ์

1. ทุกขเวทนาในเวทนา 3

เมื่อพูดถึงคำว่า "เวทนา" ซึ่งแปลว่า ความรู้สึกหรือการเสวยอารมณ์
(feeling sensation) เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับประเภทของเวทนาซึ่งแบ่ง
ออกเป็น 2 ประเภท คือ เวทนาทางกาย และเวทนาทางใจแล้ว³⁴ ทุกขเวทนา

³⁰วิสุทธิ. 3/246

³¹ที. ปา. 11/228, 391, ส. สพ. 18/432

³²ส. สพ. 18/433

³³วินย. 4/14, ส. ม. 19/1665, อภิ. วิ. 35/144

³⁴ส. สพ. 18/431

ในที่นี้หมายถึงเวทนาทางใจ เพราะเวทนา 3 ในที่นี้พุทธปรัชญาใช้อธิบายเวทนาที่เกิดขึ้นมาโดยมีสาเหตุมาจากคตินหา คือ ความอยากควยอำนาจกิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง เป็นความรู้สึกที่เป็นผลมาจากการเข้าไปสัมผัสกับโลกอย่างฉกฉวย เมื่อมนุษย์มีโลกทัศน์ที่ติดกับความเป็นจริง มนุษย์ก็มักคิดจินตนาการไปตามอำนาจความอยาก ความชอบใจและความไม่ชอบใจของตน เมื่อโลกเป็นไปตามที่หวัง ก็รู้สึกมีความสุข แต่ถ้าโลกไม่ได้เป็นไปตามที่หวัง ก็รู้สึกเป็นทุกข์ และแม้กระทั่งเวลาที่เขารอคอยความเป็นไปของโลกอยู่นั้น เขาก็เป็นทุกข์ซึ่งเกิดจากการรอคอย แม้แต่ความรู้สึกเฉย ๆ ในที่นี้พุทธปรัชญาก็ถือว่าเป็นผลมาจากคตินหา เพราะความรู้สึกเฉย ๆ นั้นเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นชั่วคราวเป็นความรู้สึกเฉย ๆ ที่เกิดขึ้นเพราะว่าขณะนั้นเขายังไม่มีความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบ ไม่ได้เป็นความรู้สึกที่เกิดเพราะว่าเขาเข้าใจสภาวะความเป็นจริงของมันในภิกขุสูตร พระพุทธองค์ได้ตรัสอธิบายเวทนา 3 ไว้ ดังนี้

. . . ก็เวทนา 3 เหล่านี้ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา นี้เราเรียกว่า เวทนา เพราะมีการสัมผัสรับรู้อันจึงเกิดเวทนา คตินหาเป็นปฏิปทาเครื่องให้ถึงเหตุเกิดแห่งเวทนา เพราะการสัมผัสรับรู้อยู่เวทนาจึงดับ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 . . . เป็นปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับเวทนา. . . 35

จากพุทธพจน์นี้เราจะเห็นได้ว่า ทุกขเวทนา เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นโดยมีคตินหาเป็นตัวหนุนหลัง หรือเกิดขึ้นเพราะการปรุงแต่งของคตินหา ทุกขเวทนาจึงไม่ได้ในความหมายของคำว่า ทุกข์ในหลักไตรลักษณ์ แต่ได้ในความหมายของคำว่า สังขารหรือสังขตธรรม ซึ่งในที่สุดแล้วทุกขเวทณานี้ก็ต้องไปตกอยู่ภายใต้ลักษณะของหลักไตรลักษณ์ทั้ง 3 ลักษณะคือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

2. ทุกชินทรีย์ในเวทนา 5

นอกจากทุกขเวทนาในเวทนา 3 แล้วยังมีทุกขเวทนาหรือทุกชินทรีย์ในเวทนา 5 ซึ่งมาในอัฐรสตปริยายสูตรว่า

. . . ก็เวทนา 5 เป็นไฉน? เวทนา 5 คือ สุขชินทรีย์ 1 ทุกชินทรีย์ 1 โสมนัสสินทรีย์ 1 โทมนัสสินทรีย์ 1 อุเบกขชินทรีย์ 1 เหล่านี้เรียกว่าเวทนา 5. . .³⁶

เวทนา 5 ในที่นี้ไต่แยกความรู้สึกให้ละเอียดยิ่งขึ้น โดยแยกความรู้สึกทางกาย และความรู้สึกทางใจออกจากกัน กล่าวคือ สุขชินทรีย์ และ ทุกชินทรีย์ หมายถึงเอาความสุข และความทุกข์ทางกายภาพ ส่วน โสมนัสสินทรีย์ (ความสุขใจ, ดีใจ) โทมนัสสินทรีย์ (ความทุกข์ใจ, เสียใจ) และ อุเบกขชินทรีย์ (ความรู้สึกเฉย ๆ) หมายถึงเอาความรู้สึกทางจิตภาพ ถ้าเรานำความรู้สึกทั้งสองนี้ไปเปรียบเทียบกับความรู้สึกของพระอรหันต์แล้ว เราจะเห็นว่าพระอรหันต์เสวยทุกขเวทนาเฉพาะทางกาย ไม่เสวยทุกขเวทนาทางจิต³⁷ ฉะนั้นความรู้สึกในเวทนา 5 นี้ มนุษย์สามารถแก้ไขได้เฉพาะความรู้สึกทุกขทางจิตภาพ ส่วนความรู้สึกทุกขทางกายภาพนั้นจะยังคงมีอยู่ตลอดไป อย่างไรก็ตามเวทนา 5 นี้ทั้งหมดต่างก็เป็นสังขตธรรม เพราะเป็นความรู้สึกที่เกิดจากการปรุงแต่ง ต่างกันแต่ว่าสุขชินทรีย์ และทุกชินทรีย์มิได้เกิดจากการปรุงแต่งของกิเลส แต่เกิดจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยตามสภาวะของมัน ส่วน โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ และอุเบกขชินทรีย์ ซึ่งเป็นความรู้สึกทางจิตภาพนั้นเป็นความรู้สึกเช่นเดียวกับเวทนา 3 ที่กล่าวมาแล้ว ฉะนั้นเวทนา 3 อย่างหลังในเวทนา 5 นี้จึงจัดว่าเป็นเวทนาที่เกิดจากการปรุงแต่งของกิเลส เพราะเป็นความรู้สึกทุกขที่กระทบใจ

จากการวิเคราะห์ความทุกข์ที่มาในเวทนา 3 คือ ความรู้สึกที่เป็นทุกข์ ความรู้สึกที่เป็นสุข ความรู้สึกเฉย ๆ และ โสมนัสสินทรีย์ (ความดีใจ)

³⁶ ส. สพ. 18/43

³⁷ ส. สพ. 18/371

โทมนัสสินทรีย์ (ความเสียใจ) อุเบกขินทรีย์ (ความรู้สึกเฉย ๆ) ในเวทนา 5 จัดเป็นสังขตธรรมที่เกิดจากการปรุงแต่งของกิเลส เป็นความรู้สึกทางใจซึ่ง เป็นความรู้สึกที่มนุษย์สามารถสลัดทิ้งหรือแก้ไขได้ด้วยการดับกิเลสที่เป็นตัว เหตุก่อให้เกิด เวทนาเช่นนี้ ส่วนเวทนาทางกาย 2 อย่างที่มาในเวทนา 5 นั้น เป็นสังขตธรรมที่เกิดจากการปรุงแต่งของ เหตุปัจจัยตามสภาวะของมันไม่เกี่ยวกับกิเลสของมนุษย์ เวทนาทางกายเช่นนี้จึงตกอยู่ภายใต้ลักษณะของหลักไตรลักษณ์อย่างจำเป็น มนุษย์ไม่อยู่ในฐานะที่จะสลัดทิ้งหรือแก้ไขโดยสิ้นเชิงได้ ความทุกข์ทางกายนี้ก็จะยังคงมีอยู่ตราบเท่าที่ชั้น 5 ยังเป็นไปอยู่

3. ทุกข์ในอริยสัจ 4

ความทุกข์ในอริยสัจ 4 นี้ถ้าเราพิจารณาถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ คือ ตัณหา³⁸ (ความอยากที่เจือด้วยกิเลส คือความโลภ ความโกรธ ความหลง) แล้ว ทุกข์ในอริยสัจ 4 ก็คือความทุกข์ทางใจ (เช่นเดียวกับเวทนาทางใจที่เราวิเคราะห์มาแล้ว) เพราะทุกข์ในอริยสัจ 4 นี้สามารถดับได้ตามหลักมรรควิธี แต่ในอริยสัจ 4 นี้ต้องการเน้นประเด็นว่า ทุกข์คืออะไร ไม่ได้เน้นความรู้สึกที่แสดงออกมาอย่างเช่นเวทนา อย่างไรก็ตามความทุกข์ในอริยสัจ 4 เป็นความทุกข์ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์ ไม่ได้เป็นความทุกข์ตามสภาวะวิสัย (objective) แต่เป็นความทุกข์ที่เกิดตามสภาวะวิสัย (subjective) กล่าวคือ เมื่อมนุษย์ไปสัมผัสกับโลกแห่งวัตถุ และโลกแห่งจิตภาพแล้ว มนุษย์ก็ให้คุณค่าหรือความหมายกับสิ่งที่ตนเองประสบอยู่ด้วย เมื่อมนุษย์ให้ความสำคัญแก่สิ่งใดเขาก็จะเกิดความทะยานอยากเพื่อสนองความต้องการของคนในสิ่งนั้น ซึ่งเท่ากับว่ามนุษย์ก็เอาตัวเองเข้าไปแทรกในสิ่งนั้น ๆ แล้ว เช่นอยากคงที่อยู่ในภาวะที่ตนเป็นอยู่มีอยู่ หรืออยากหนีให้พ้นจากภาวะที่ตนเป็นอยู่มีอยู่ ความทุกข์ในอริยสัจ 4 นี้จึงเป็นความทุกข์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งการยึดถือหรือแสดงความเป็นเจ้าของ เมื่อมนุษย์นำเอาตัวเองเข้าไปแทรกอยู่ในสิ่งที่ตนเข้าไปสัมผัส สิ่งที่ตนสัมผัสนั้น ๆ ก็จะถูกย้อมด้วยอำนาจแห่งกิเลสคือ ความชอบใจหรือความไม่ชอบใจ มีพระพุทธพจน์ที่อธิบาย

³⁸วินย. 4/14, ส. ม. 19/1665, ชุ. ปฎิ. 31/599

ความหมายของทุกข์ในอริยสัจ 4 ดังนี้

. . . ก็ทุกข์อริยสัจนี้แล คือ ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ การประสบสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความปรารถนา ไม่สมหวังก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข์. . . 39

. . . อุปาทานชั้น 5 เป็นไฉน? รูป. . . เวทนา. . . สัญญา. . . สังขาร. . . วิญญาณ. . . อันใดอันหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายใต้อภินิหารก็ตาม ทรมาก็ตาม ประณีตก็ตาม โกลหรือโกลฏก็ตาม ที่ ประกอบด้วยอัสวะ เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน. . . เหล่านี้เรียกว่า อุปาทาน อุปาทานชั้น 5. . . 40

. . . ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมทั้งหลายซึ่ง เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน และตัวอุปาทานเหล่านั้นหลายจงฟัง รูป. . . เวทนา. . . สัญญา. . . สังขาร. . . วิญญาณ คือ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ฉันทราคะ (ความชอบใจ, ความอยากยึดถืออย่างแรง) ในรูป. . . เวทนา. . . สัญญา. . . สังขาร. . . วิญญาณนั้น คือ ตัวอุปาทานในสิ่งนั้น ๆ. . . 41

. . . สาเหตุให้ทุกข์อริยสัจเกิด คือ ทัณหาอันทำให้มีการ เกิด (ชอบ) ขึ้นอีก ประกอบด้วยความกำหนัดเพราะความพอใจ มีปรกติเพติดเพลิน ชอบใจในอารมณ์นั้น ๆ คือ ความอยากในกาย (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และความนึกคิด) ความอยากในความมีความเป็น ความอยากในความ ไม่มีไม่เป็น. . . 42

39 วินย. 4/14, ส.ม. 19/1665, ช.ปฎิ. 31/599

40 ส.ช. 17/96

41 ส.ช. 17/309

42 วินย. 4/14, ส.ม. 19/1665, ช.ปฎิ. 31/599

จากหลักฐานที่อ้างมาทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่า ความทุกข์ในอริยสัจ มีสาเหตุมาจากอาสวะ ฉันทราคะ หรือคัมहा ซึ่งสาเหตุดังกล่าวนี้ ก็สรุปลง ในกิเลส (อกุศลมูล 3) คือ โภคะ โทสะ โมหะ นั่นเอง แล้วแต่ว่าในเรื่องที่ กล่าวถึงจะ เนนกิเลสตัวไหนให้เด่น ส่วนใหญ่แล้วจะ เนนสาเหตุ คือความอยาก ความพอใจ ความชอบใจ ความเพิกเพลนใจ เพราะกิเลสตัวนี้แสดงตัวให้เห็น ชัดในชีวิตประจำวัน ยกตัวอย่าง เช่น นายก. ไปเห็นหญิงสาวสวยคนหนึ่ง ซึ่ง ตรงกับความต้องการของคน เขาก็นึกชอบอยากได้มาเป็นคู่รักของคน แต่ต่อมา บังเอิญเขาเห็นหนุ่มรูปหล่อคนหนึ่งซึ่งรูปหล่อกว่าเขา มาจีบผู้หญิงคนนั้น เขาก็นึก ไม่ชอบหน้าหนุ่มรูปหล่อคนนั้น ซึ่งก่อนหน้านี้เขาก็ เคยเห็นหนุ่มรูปหล่อคนนั้นอยู่ เป็น ประจำและเขาก็รู้สึกเฉย ๆ แต่ตั้งแต่ที่เขาเริ่มชอบผู้หญิงคนนั้นและเห็นหนุ่มรูปหล่อ คนนั้นมาจีบหลอน เขาก็เริ่มไม่ชอบหน้าหนุ่มรูปหล่อคนนั้นตั้งแต่นั้นมาตลอด ตัวอย่าง นี้จะเห็นได้ว่าความชอบและความไม่ชอบที่เกิดขึ้นกับ นายก. ไม่ได้มีอยู่จริงในตัว หญิงสาวและในตัวชายหนุ่มรูปหล่อโดยสภาพวิสัย แต่มันเกิดมีอยู่ในความคิดของ นาย ก. นั้น โดยสภาวะวิสัยของนาย ก. เอง นายก. ได้ให้คุณค่าแก่คนทั้งสองต่างกัน ในเวลาที่แตกต่างกัน ผลจากการให้ค่าที่ต่างกันนั้น ทำให้เขามีความรู้สึกที่ผิดไป จากเดิมอีกด้วย เราจะเห็นได้ว่าแรงผลักดันของความอยาก (คัมहा), อาสวะ หรือฉันทราคะ เป็นคนเหล่านี้แหละที่ทำให้คนเราเกิดความรู้สึกขึ้นมาเอง กลายเป็นโลกมายาซึ่งผลที่ได้รับก็คือความทุกข์ใจ ความทุกข์ในอริยสัจ 4 นี้ก็คือความทุกข์ที่เกิดจากการยึดถือด้วยอำนาจกิเลสนั่นเอง

เมื่อได้พยายามหาความหมายของคำว่า ทุกข์ในหลักธรรมที่สำคัญ ๆ แล้ว จะเห็นได้ว่าทั้งทุกข์เวทนาและทุกข์อริยสัจนั้น ความจริงแล้ว เป็นการ กล่าวถึงเรื่องเดียวกัน แต่เป็นกล่าวถึงทุกข์คนละมุมเท่านั้น ทุกข์ในอริยสัจคือการให้ ทราบว่า ทุกข์คืออะไร ส่วนทุกข์เวทนาในเวทนาของการแสดงให้ทราบว่าเมื่อ มีทุกข์ในอริยสัจแล้ว จะมีความรู้สึกเช่นไร ฉะนั้นทุกข์ทั้งที่มาในเวทนาและใน อริยสัจจึงมิได้อยู่ในความหมายของทุกข์อันเป็นภาคแสดงหรือเป็นภาคคุณลักษณะของ หลักไตรลักษณ์ แต่ทุกข์ที่มาในเวทนาและในอริยสัจก็หนีไม่พ้นจากคุณลักษณะ แห่ง ทุกข์ในไตรลักษณ์ เพราะทุกข์เวทนาและทุกข์อริยสัจนั้นอยู่ในขอบเขตของสังขตธรรม

อัน เป็นภาคประธานของหลักไตรลักษณ์ เราอาจจะกล่าวได้ว่าทุกขในไตรลักษณ์ มีความหมายครอบคลุมทุกขอย่างอื่นทั้งปวงบรรดามี เพราะสรรพวัตถุต่าง ๆ โดยตัวมันเอง แม้จะไม่มี ความทุกข์ใจ แต่สรรพวัตถุทั้งหมดก็ยังคง เป็นทุกข์คือความคงสภาพ เติมไม่ไค้ทั้งความทุกข์ในอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นความทุกข์ทางใจ (เพราะเกิดจากกิเลส ก็เป็นทุกข์ คือความคงสภาพเติมไม่ไค้ ต้องแปร เปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา) ฉะนั้นทุกขในหลักไตรลักษณ์เราจำเป็นต้องจำกัดความหมายที่เป็นกลาง ๆ คือ ความคงสภาพเติมไม่ไค้เพราะมีความบีบคั้นขัดแย้งภายในอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้นความ หลากหลายแห่งความหมายของทุกขชนิดอื่น ๆ เช่นความทุกข์ทางกาย และความทุกข์ทางจิต จึงจัดอยู่ภาคประธานของประโยคในหลักไตรลักษณ์ เพราะคำว่าสิ่งที่ ถูกปรุงแต่ง (สังขตธรรม)อัน เป็นภาคประธานของหลักไตรลักษณ์นั้น เปิดกว้างทั้ง โลกแห่งกายภาพ และโลกแห่งจิตภาพ

ความจริงแล้วความหมายของทุกขและความไม่เที่ยงในหลักไตรลักษณ์ มีขอบเขตเท่ากัน เพราะสิ่งใดที่ไม่เที่ยงสิ่งนั้นก็ เป็นทุกข์ สิ่งที่ไม่เที่ยงเพราะต้อง เกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไปนั่นก่อให้เกิดความบีบคั้นขัดแย้งภายใน และความบีบคั้นขัดแย้ง ภายในก็ก่อให้เกิดการ เกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไปควบ เช่นกัน ดังพระพุทธพจน์ว่า

. . . ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์หรือเป็นสุข? "เป็นทุกข์พระเจ้าข้า"⁴³

จากข้อความที่อ้างนี้แสดงให้เห็นว่า อะไรก็ตามถ้ามีคุณลักษณะไม่เที่ยง แล้ว สิ่งนั้นต้องเป็นทุกข์ควบคู่ไปด้วย ฉะนั้นถ้าแก้ปัญหาเรื่องทุกขในไตรลักษณ์นี้ ได้ก็เท่ากับแก้ปัญหาเรื่องความไม่เที่ยงไค้ด้วย เพราะความไม่เที่ยงและความทุกข์ต่างก็เป็น เหตุเป็นผลหรือเป็น เหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน แต่เท่าที่เรารู้เพราะที่ มานั้น เราได้ขอยุติว่าคุณลักษณะแห่งความไม่เที่ยงและความเป็นทุกขในหลักไตรลักษณ์ มิใช่ภาวะที่มนุษย์ต้องไปจัดการแก้ไข แต่สิ่งที่มนุษย์จำต้องแก้ไขก็คือ สิ่งที่มีมนุษย์ ปรุงแต่งหรือถูกขุ่นมาในความคิด เพราะทุกครั้งที่มีสิ่ง เหล่านี้ถูกมนุษย์ปรุงแต่งขุ่นมา ควบอ่านาจกิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง สิ่งเหล่านี้ก็จะเกิด ขุ่นมาและบีบคั้นไปตกอยู่ภายใต้ลักษณะของหลักไตรลักษณ์อีกด้วย แต่ตามมนุษย์เล็ก

⁴³วินย. 4/14, ส. ม. 19/1665, อภ. วิ. 35/162

ปรุ้งแคงหรือกัขึ้นมาในความคึก สิ่งเหล่านี้ก็จะไม่มีอยู่ เมื่อสิ่งเหล่านี้ไม่มีอยู่ ก็ไม่มีอะไรที่จะคงไปตกอยู่ภายใต้คุณลักษณะแห่งความไม่เที่ยง เป็นคน และนี่คือ วิธีการปลดเปลื้องทุกข์ของพุทธปรัชญา ดังพระพุทธพจน์ว่า

. . . ภิกษุทั้งหลาย เวทนา 3 เหล่านี้คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา นี้เราเรียกว่าเวทนา เพราะผัสสะเกิด เวทนา จึงเกิด คัมภวาเป็นปฏิปทาเครื่องให้ถึงซึ่ง เหตุที่ทำให้เกิดเวทนา เพราะ ผัสสะกับ เวทนาจึงกับ อริยมรรคประกอบควยองค์ 8 . . . เป็นปฏิปทา เครื่องให้ถึงความกับเวทนา ความกำจักเสียดซึ่งความกำหนัก เพราะ ความพอใจ (ฉันทราคะ) ในเวทนานี้ เป็นอุบายวิธีสลัดออกแห่งเวทนา⁴⁴

จะเห็นได้ว่าเวทนาที่เกิดจากคัมภวา ถึงแม้ว่ามันจะเป็นสุขเวทนาหรือ ทุกขเวทนาหรือไม่สุขไม่ทุกข์ ถ้าพิจารณาตามความเป็นจริงแล้ว เวทนาเหล่านั้น ล้วนแล้วแต่เป็นทุกข์ เพราะมัน เป็นผลมาจากคัมภวาอย่างน้อยที่สุดก็คือมัน เกิดขึ้น ชั่วครั้งชั่วคราวพอ เหตุปัจจัยมันหมดไป มันก็จะปรากฏความทุกข์ออกมาให้เห็น เกินซัค ที่นี้เราจะไปพิจารณาความหมายของอนัตตาซึ่งอยู่ในภาคคุณลักษณะของหลักไตรลักษณ์ ข้อที่ 3 ต่อไป

ความหมายของอนัตตาหรืออนัตตลักษณะในหลักไตรลักษณ์

ความหมายของอนัตตาในภาคแสดงหรือภาคคุณลักษณะข้อที่ 3 ของ หลักไตรลักษณ์ เป็นคุณลักษณะร่วมที่มีทั้งในสังขตธรรมและทั้งอสังขตธรรม อนัตตาเท่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและในคัมภีร์ชั้นหลังส่วนใหญ่จะอธิบายโดยอ้าง เหตุผลจากคุณลักษณะ 2 ข้อแรกของสังขตธรรม คือ คุณลักษณะแห่งความไม่เที่ยง และเป็นทุกข์ มาเป็นเหตุผลยืนยันความเป็นอนัตตา ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ถ้ารูปจักเป็นอัตตาแล้วไซ้ รูปนี้ไม่พึง เป็นไปเพื่ออาพาธและบุคคลพึงใดตามปรารภณาในรูปว่า ขอรูปของเรา

จงเป็นอย่างนี้ อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย. . . ก็เพราะรูปเป็นอนัตตา
ฉะนั้นรูปจึง เป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลก็ไม่ได้ถามปรารภว่า ขอรูป
ของเราจง เป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย เวทนาเป็นอนัตตา...
สัญญาเป็นอนัตตา. . . สังขาร เป็นอนัตตา. . . วิญญาณเป็นอนัตตา. . . 45

การอ้างคุณลักษณะของสังขธรรม 2 ข้อแรกมาอธิบายอนัตตาในลักษณะ
เช่นนี้ก็เท่ากับว่าเป็นการอธิบายอนัตตาเฉพาะในส่วนที่เป็นคุณลักษณะของสังขธรรม
เพราะ เป็นการอธิบายโดยอาศัยคุณลักษณะของสังขธรรมคือความไม่เที่ยงและ
เป็นทุกข์ เป็น เหตุผลยืนยันความหมายของอนัตตา

ในที่นี้จะวิเคราะห์เฉพาะความหมายของอนัตตาที่พุทธปรัชญาใช้
อธิบายลักษณะของสังขธรรมก่อน ซึ่งปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ดังนี้

. . . รูป. . . เวทนา. . . สัญญา. . . สังขาร. . . วิญญาณ
ไม่เที่ยง เพราะความสิ้นไป เป็นทุกข์ เพราะความน่ากลัว เป็นอนัตตา
เพราะหาแก่นแท้มิได้ (อสารกฏฐเณ). . . 46

. . . รูป. . . เวทนา. . . สัญญา. . . สังขาร. . . วิญญาณ
เป็นอนัตตา. . . เพราะเหตุที่รูป ฯลฯ วิญญาณ มีข้อัตตา ฉะนั้น
รูป ฯลฯ วิญญาณ จึงเป็นไปเพื่ออาหาร และไม่ได้ถามปรารภ. . . 47

ความหมายของอนัตตาคตามข้อความที่อ้างนี้ ใช้ในความหมายว่าไม่มี
แก่นแท้, ไม่มีแก่นสาร หรือไม่มีสาระ กล่าวคือ ไม่มีเนื้อแท้โดยสภาวะวิสัยของมัน
นอกจากนั้นอนัตตายังใช้ในความหมายว่าไม่มีอำนาจในตัวเองที่จะคลงคาลให้
ตามที่ต้องการหรือถามปรารภ เพราะยังคงเจ็บป่วยทุกข์โศกไปตามกาลเวลา
แต่ทั้งสองความหมายนี้ก็จำกัดความหมายคุณลักษณะแห่งความเป็นอนัตตาเฉพาะส่วน
ที่เป็นสังขธรรม เพราะเป็นคำอธิบายลักษณะของสิ่งที่ถูกปรุงแต่งคือ เบญจขันธ์

45วินย. 4/20

46ช. ปฎิ. 31/79, 100, 675

47วินย. 4/20, ส.ช. 17/127

พระอรธกดาจารย์ ไ้รวบรวมประมวลความหมายของอนัตตาใน คัมภีร์ชั้นรองลงมาไว้ดังนี้⁴⁸

1. สุนฺญโต เพราะความเป็นสภาพว่างเปล่า คือว่างเปล่าจาก ความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนที่แท้จริง กล่าวคือ ว่างจากอัตตาที่เป็นผู้สร้าง ผู้ครอบครองหรือผู้เสวย

2. อสุสามิกโต เพราะเป็นสภาพไร้เจ้าของ คือไม่มีตัวตนซึ่งอยู่ ว่างหากที่จะมาเป็นเจ้าของครอบครองบังการ ไม่มีอะไรอยู่เบื้องหลัง

3. อวสวตฺตุนโต เพราะไม่เป็นไปตามอำนาจ บังคับให้เป็นไปตาม ความประสงค์ไม่ได้ และไม่ขึ้นต่ออำนาจของใคร กล่าวคือ ความเป็นไปของมัน เป็นไปโดยเหตุปัจจัย ไม่ต้องรอให้ใครมาใช้อำนาจบังการ

4. อตฺตปฏฺฐิเชปโต เพราะมีความหมายขัดแย้งกับอัตตา กล่าวคือ โดยสภาวะของตัวมันเองก็ปฏิเสธอัตตาไปในตัวอยู่แล้ว (ความหมายของอัตตา อนัตตา เราจะศึกษาวิเคราะห์ในรายละเอียดในบทต่อไป)

กระบวนการของหลักไตรลักษณ์

กระบวนการของหลักไตรลักษณ์อธิบายได้ชัดเจนในอนัตตลักขณสูตร⁴⁹ ซึ่งในพระสูตรนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องขันธ 5 แก่ภิกษุเบญจวัคคีย์ โดย พระองค์ทรงนำข้อสมมติฐานของทฤษฎีอัทตามาตรวจสอบจากข้อเท็จจริงที่ปรากฏ ในวิถีชีวิต ข้อสมมติฐานดังกล่าวคือ ฉามนุษย์ (เบญจขันธ) เป็นอัทตา มนุษย์จะ ต้องไม่เจ็บป่วยและไค้อะไรสมปรารถนา แต่ข้อเท็จจริงที่ปรากฏในชีวิตประจำวัน หาเป็นเช่นนั้นไม่ ข้อเท็จจริงที่ปรากฏก็คือ มนุษย์ยังต้องเจ็บป่วยและผิดหวังในสิ่ง ที่ตนเองปรารถนา เหตุผลจากข้อเท็จจริงนี้ (คือการที่มนุษย์ยังต้องเจ็บป่วยและ ผิดหวัง เป็นต้น) จึง เป็นเหตุผลยืนยันความไม่เที่ยง เป็นทุกข์และ เป็นอนัตตาของมนุษย์

⁴⁸วิสุทฺธิ. 3/247, ม. อ. 2/151, วิภงฺก. อ. 63,

พระราชาวรมุนี, พุทฺธธรรม, หน้า 70/21

⁴⁹ส. ข. 17/127-129

(เบญจชั้น) การอ้างเหตุผลเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่าในสมัยนั้นความเชื่อเรื่อง
อิตตาตั้งอยู่บนสมมติฐานว่า อิตตาเป็นอมตะ (ไม่ตาย) เพียงแต่ดาวไม่มีจุด
เริ่มต้นและไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีภาวะขัดแย้งบีบคั้นภายในตัว เป็นภาวะที่สมบูรณ์
กล่าวโดยสรุปก็คืออิตตาไม่มีคุณลักษณะตามหลักไตรลักษณ์ พุทธปรัชญาจึงโคหักล้าง
ทฤษฎีอิตตานิควยหลักไตรลักษณ์ โดยให้ข้อสรุปว่าทุกสิ่งปราศจากตัวตน โดย
เฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของสังขตธรรมนั้นลักษณะแห่งความปราศจากตัวตน เราจะ
เห็นได้ชัดจากลักษณะแห่งความไม่เที่ยงและความเป็นทุกข์

เพื่อนิรันยหลักไตรลักษณ์ให้มาเกี่ยวข้องกับมนุษย์มากขึ้นและเพื่อให้เข้าใจ
ใจกระบวนการของหลักไตรลักษณ์ในชีวิตมนุษย์มากขึ้น เราจะกันความหมายของ
ภาคประธานในหลักไตรลักษณ์ที่ห่างไกลจากตัวมนุษย์ออกไปตามลำดับ อันดับแรกนี้
เราจะกันความหมายของอสังขตธรรมออกจากภาคประธานของหลักไตรลักษณ์เหลือ
ไว้แต่เพียงสังขตธรรมแล้วตั้งกฎเฉพาะของสังขตธรรมหรือสังขาร ดังนี้

1. สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง
2. สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์
3. สังขารทั้งปวง เป็นอนัตตา

จากกฎเฉพาะของสังขารนี้เมื่อเราแทนความหมายของสังขตธรรมด้วย
ชั้น 5⁵⁰ (เพื่อให้ใกล้ตัวมนุษย์ยิ่งขึ้น) เราก็จะโคกฎเฉพาะของชั้น 5 ตาม
หลักไตรลักษณ์โคดังนี้

1. ชั้น 5 ไม่เที่ยง
2. ชั้น 5 เป็นทุกข์
3. ชั้น 5 เป็นอนัตตา

ในกฎเฉพาะของชั้น 5 นี้ทำให้เราพอจะมองเห็นว่า ลำพังชั้น 5
ล้วน ๆ ตามธรรมชาติหรือตามสภาวะของมัน มันก็ตกอยู่ภายใต้ลักษณะแห่งความ

⁵⁰อภิ. ชุมม. 34/701

ไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา ตามสภาวะของตัวมันเอง แต่เมื่อมนุษย์ไป
ให้คำให้ความหมายแก่ชั้น 5 ทำให้ชั้น 5 ที่มนุษย์ใส่คำหรือความหมายนี้ก็
กลายเป็นโลกมายาหรือโลกในความคิดของมนุษย์ตามอำนาจความยึดถือ ซึ่ง
พุทธปรัชญาถือว่าความยึดถือคือการให้คำให้ความหมายแก่โลกเกินความเป็นจริง
นี้มีสาเหตุมาจากกิเลสหรืออาสวะ (สภาวะที่ย่อมจิตเมื่อประสบอารมณ์ต่าง ๆ)
หรือฉันทราคะ (ความชอบยึดถือ) ดังพระพุทธพจน์ว่า

. . . อุปาทานชั้น 5 เป็นไฉน? รูป . . . เวทนา . . . สัญญา . . .
สังขาร . . . วิญญาณ อันใดอันหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน
เป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม ละเอียกก็ตาม
ทราวมก็ตาม ประณีตก็ตาม ไกลหรือใกล้ก็ตาม ที่ระกอบด้วยอาสวะ
เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน . . . เหล่านี้เรียกว่าอุปาทานชั้น 5 . . . 51

. . . ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมทั้งหลายซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน
และตัวอุปาทาน เธอทั้งหลายจงฟัง รูป . . . เวทนา . . . สัญญา . . .
สังขาร . . . วิญญาณ คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ฉันทราคะ ในรูป ฯลฯ
วิญญาณนั้นคืออุปาทานในสิ่งนั้น ๆ . . . 52

จากพระพุทธพจน์นี้จะเห็นว่าคำพิงชั้น 5 ก็มีอยู่แล้วโดยสภาวะของ
ตัวมันเอง แต่เมื่อมนุษย์เข้าไปยึดมั่นถือมั่นขึ้นมาทำให้มีชั้นใหม่ขึ้นซึ่งเกินจาก
สภาวะของมัน เกิดซ้อนขึ้นมาในความคิดมนุษย์ เรียกว่าอุปาทานชั้น 5 ชั้น
นี้นับว่าเป็นชั้นที่ไกลตัวมนุษย์เข้ามาอีก และชั้นนี้เองที่มีผลต่อความสุข ความทุกข์
ของมนุษย์โดยตรงเมื่อเราแทนคำว่าชั้น 5 ด้วยคำว่า อุปาทานชั้น 5 เราจะ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* คำว่า "โลกมายา" ในที่นี้หมายถึง โลกที่เกิดขึ้นเพราะการยึดถือหรือ
ให้คำให้ความหมายแก่สิ่งที่ตนเองสัมผัสหรือประสบ เป็นโลกที่มีอยู่ในความคิด
ของมนุษย์แต่ไม่มีเนื้อหาจริงรองรับอยู่ในความเป็นจริง

51 ส. ข. 17/96

52 ส. ข. 17/309

ไคกฎเฉพาะของอุปาทานชั้น 5 ตามหลักไตรลักษณ์ ดังนี้

1. อุปาทานชั้น 5 ไม่เที่ยง
2. อุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข์
3. อุปาทานชั้น 5 เป็นอนัตตา

เท่าที่เราได้นิর্ণัยภาคประธานหลักไตรลักษณ์ออกมาโดยลำดับจนได้กฎเฉพาะของอุปาทานชั้น 5 ซึ่งอุปาทานชั้นนี้เป็นชั้นที่มีอยู่ในความคิดของมนุษย์ หรือมีอยู่ในความยึดถือของมนุษย์ ถ้ามนุษย์ยังยึดถืออุปาทานชั้น 5 ก็จะต้องยังมี และยังคงต้องตกอยู่ภายใต้ลักษณะตามหลักไตรลักษณ์ แต่ถ้ามุขย์เลิกยึดถืออุปาทานชั้น 5 ก็ไม่มี และก็ไม่ทำอะไรในความคิดของมนุษย์ที่จะจะไปตกอยู่ภายใต้ลักษณะของหลักไตรลักษณ์ยิ่งไปกว่านั้นพุทธปรัชญาถือว่า ความยึดถือนี้เองที่เป็นเงื่อนไขให้เกิดทุกข์อีกตาไปในลักษณะต่าง ๆ ดังพระพุทธพจน์ในโสอิตกาสุตระว่า

. . . ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูป . . . เวทนา . . . สัญญา . . . สังขาร . . .
 วิญญาณมีอยู่ เพราะยึดถือรูป . . . เวทนา . . . สัญญา . . . สังขาร . . .
 วิญญาณ จึงเกิดทุกข์ขึ้นดังนี้ว่า อิตตาและโลกคือสิ่งเดียวกัน . . . 53

จากพระพุทธพจน์นี้เราจะเห็นได้ว่าทุกข์อีกตานี้จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีการยึดถือชั้น 5 และการยึดถือนั้นก็เกิดมาจากคัมหา (ความอยากควยอำนาจกิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง) ในปาติลลยสูตร ก็ยืนยันว่าทุกข์อีกตานี้เกิดมาจากคัมหา และทุกข์อีกตานี้ก็หนีไม่พ้นจากขอบเขตของสังขตธรรม และเมื่อเป็นสังขตธรรมมันก็ต้องตกอยู่ภายใต้ลักษณะของหลักไตรลักษณ์ ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณมฺหิโคสคฺข . . . ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นตน
 ย่อมตามเห็นเวทนา . . . สัญญา . . . สังขาร . . . วิญญาณ โดยความเป็นตน . . . ก็การตามเห็นนั้นเป็นสังขาร . . . สังขารนั้นเกิดจากคัมหา
 . . . แม้สังขารนั้นก็ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุเกิดขึ้น . . . 54

53 ส. ข. 17/421

54 เรื่องเดียวกัน ขอ 174

เราจะเห็นได้ว่าอุปาทานชั้น ๕ และอภิสถาบันแล้วแต่เกิดมาจากคัมภีร์
ซึ่งเราอาจกล่าวได้โดยไม่ผิดว่าอุปาทานชั้น ๕ และอภิสถาบันก็คือ การกล่าวถึง
เรื่องเดียวกัน อภิสถาบันก็เกิดขึ้นจากการยึดถือชั้น ๕ อุปาทานชั้น ๕ ก็เกิดขึ้นจาก
การยึดถือชั้น ๕ เมื่อเราโคขอยุติเช่นนี้แล้ว เราก็สามารถตั้งกฎเฉพาะของ
อภิสถาบันมาตามหลักไตรลักษณ์ ได้ดังนี้

1. อภิสถา ไม่เที่ยง
2. อภิสถา เป็นทุกข์
3. อภิสถา เป็นอนัตตา

จากกฎเฉพาะของอภิสถาบันนี้ เราจะเห็นได้ว่า ในที่สุดแล้ว เมื่อนำอภิสถา
หรือทฤษฎีอภิสถามาสรุปลงในหลักไตรลักษณ์ อภิสถาหรือทฤษฎีอภิสถาบัน ก็หนีไม่พ้น
ไปจากความเป็นอนัตตา และข้อสรุปที่ว่า อภิสถาเป็นอนัตตาเองที่จะทำให้เรา
มองเห็นความขัดแย้งทางโครงสร้างทางภาษาระหว่างภาคประธานและภาคแสดง
ไค้กายและชัคเจนนัน นอกจากนี้ข้อสรุปนี้ยังทำให้เรามองเห็นจุดจบของโลกมายา
ที่มนุษย์เราสร้างขึ้นไค้กายและชัคเจนนีกว

จากการวิเคราะห์หลักไตรลักษณ์มาโดยละเอียดทั้งภาคประธาน
ภาคแสดงและกระบวนกรรมภายในหลักไตรลักษณ์ นั้นเราจะเห็นได้ว่าหลักไตรลักษณ์
เป็นหลักที่แสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลายทั้งสิ่งที่มีอยู่โดยธรรมชาติของมัน และสิ่งที่มี
อยู่ในการปรุงแต่งของมนุษย์ การเข้าใจหลักไตรลักษณ์จึง เป็นกุญแจสำคัญคอกหนึ่ง
ที่จะทำให้มนุษย์เข้าใจธรรมชาติของโลกภายนอกตัวมนุษย์ และธรรมชาติของ
โลกภายในตัวมนุษย์เอง ลักษณะแห่งความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาของ
โลกภายนอกนั้น มนุษย์ไม่อยู่ในฐานะที่จะไปแก้ไขอะไรได้ แต่มนุษย์อยู่ในฐานะ
ที่จะต้องเข้าใจตามความเป็นจริงหรือตามหลักไตรลักษณ์นี้ ส่วนลักษณะแห่งความ
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาของโลกภายในหรือโลกมายาที่มนุษย์ปรุงแต่งขึ้น
(หมายถึงอภิสถาหรืออุปาทานชั้น ๕) มนุษย์อยู่ในฐานะที่จะแก้ไขได้ ความเข้าใจ
ลักษณะของโลกภายในหรือความเข้าใจกฎเฉพาะของอภิสถา (ตามที่เรากำลังพยายาม
นิรนัยออกจากคำว่าสังขตธรรมมาตามลำดับขั้นนั้น) ก็จะเป็นวิถีทางหนึ่งที่จะทำให้

มนุษย์แก้ไขโลกภายในตัวเองดังกล่าวนั้นได้ เพราะความเข้าใจโลกภายในนั้น
จะเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้มนุษย์เลิกให้คำให้ความหมายแก่โลกภายนอก เมื่อ
มนุษย์เลิกให้คำให้ความหมายแก่โลกภายนอกแล้ว โลกภายในคืออัคตา หรือ
อุปาทานชั้นแรกไม่เกิดขึ้นมาในความคิดของมนุษย์ มนุษย์ก็จะมีโลกทัศน์ที่ถูกคอง
ตามสภาวะของมัน และเมื่อโลกนั้นเปลี่ยนแปลงไปความเปลี่ยนแปลง (ซึ่งเป็น
ลักษณะสากล) ของโลกนั้นก็จะเป็นไปอย่างสงบไม่อาจกระทบถึงภาวะทางจิตของ
มนุษย์ได้ดังพระพุทธพจน์ในมหาปุณณสูตรว่า

. . . เพราะเหตุที่นั่นนั่นแล รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างใด
อย่างหนึ่งก็ตาม . . . มันก็เป็นแค่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัคตาของเรา . . .
อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้มอ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหายคติในรูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ ย่อมหลุดพ้น . . . 55

นอกจากนั้น ในทางจริยปฏิบัติ ความเข้าใจลักษณะแห่งความเปลี่ยนแปลง
ที่ไม่หยุดยั้งตามหลักไตรลักษณ์นั้น ก็จะเป็นเหตุหนึ่งที่จะกระตุ้นให้มนุษย์
เร่งรีบชวนชวาทกิจที่ควรทำ ซึ่งพระพุทธองค์เองเมื่อทรงแสดงหลักไตรลักษณ์
ก็ทรงมีพระประสงค์ซึ่งคุณค่าทางจริยธรรม พุทธประสงค์ดังกล่าวนี้เราจะเห็นได้
จากปัจฉิมวาจาของพระพุทธองค์ในมหาปรินิพพานสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนพวกเธอ สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสิ้น
ไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมความปรินิพพาน
แห่งตลาดคจกมีในไม่ช้า โดยล่องไปอีกสามเดือนจากนี้ไป ตลาดคจก
ปรินิพพาน 56

ตามที่เราได้วิเคราะห์ความหมายของหลักไตรลักษณ์ เราจะเห็นได้
ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นจากการปรุงแต่งของ เหตุปัจจัยไม่ว่าจะถูกปรุงแต่งโดยธรรมชาติ

55 ม. อ. 14/129

56 ที. ม. 10/107, 403, ส. ส. 15/620

โดยสภาวะของตัว หรือจะถูกปรุงแต่งโดยกิเลสคือ ความโลภ ความโกรธ หรือ ความหลงมกมายของมนุษย์ ศาสนาก็ตกอยู่ภายใต้ลักษณะของหลักไตรลักษณ์ทั้งสิ้น แต่มีข้อสังเกตอยู่อย่างหนึ่งว่า สิ่งที่ถูกเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นตามธรรมชาติโดยสภาวะของมันนั้นมนุษย์ไม่สามารถที่จะไปเปลี่ยนแปลงอะไรได้อย่างมากก็เพียงแค่ชะลอการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น มนุษย์อยู่ในฐานะเพียงผู้รับรู้สภาพที่มัน เป็นไปเท่านั้น และการรับรู้ของมนุษย์นี่เองที่จะ เป็นเงื่อนไขให้มนุษย์บัญญัติโลกหรือไม่บัญญัติโลก ตามมนุษย์เขาใจกระบวนการของหลักไตรลักษณ์และรับรู้อย่างถูกต้องตามกระบวนการนั้น มนุษย์ก็จะไม่บัญญัติโลกไม่ให้คุณค่าแก่โลกที่ตนประสพอยู่ โลกมายาหรือโลกแห่งอุปาทานหรืออศตาก็ไม่เกิดขึ้น เมื่อไม่มีโลกมายา ความเปลี่ยนแปลงของโลกที่มนุษย์รับรู้ได้นั้นก็จะไม่มีผลกระทบตอมมนุษย์ แต่ตามมนุษย์รับรู้โลกที่ตนเองประสพอยู่นั้นอย่างไม่ถูกต้องตามกระบวนการหรือตามสภาวะของมัน ความเปลี่ยนแปลงของโลกที่ตนประสพอยู่นั้นก็จะมีผลกระทบตอมมนุษย์ ผลที่กระทบตอมมนุษย์ในที่นี้ก็คือความทุกข์ การไม่บัญญัติโลกก็คือ หนทางแก้ปัญหาคความทุกข์ และการไม่บัญญัติโลกนี้เองที่เป็นหนทางไปสู่ความไม่คง เกิด ไม่คงแก่และไม่คงตาย ที่พุทธปรัชญาค้นพบ ภาวะที่มีตัวตนหรือภาวะที่ยังมีการบัญญัติโลกเป็นภาวะที่ต้องตกอยู่ภายใต้หลักไตรลักษณ์ แต่ภาวะที่ไม่มีตัวตนหรือภาวะที่ไม่มีการบัญญัติโลกเป็นภาวะที่ไม่คง เกิดไม่คงแก่ไม่คงตาย และภาวะที่ไม่มีตัวตนนี้เองที่เรากำลังจะพยายามวิจัยต่อไป.

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย